

Lunds universitet

Historiska institutionen

HIS KO1

Seminarieledare: Eva-Helen Ulvros

Handledare: Lars Edgren

Seminarium: 2 juni klockan 14.15, Sal 3 på historiska institutionen

Foucaultanvändningen i svensk psykiatrihistoria

En kritisk analys

Av: Dennis Månsson

Innehållsförteckning

1 Inledning	3
2 Syfte och frågeställningar	5
3 Metod och källmaterial	6
3.1 Metodologiska reflektioner	6
3.2 Källmaterial	6
4 Tidigare forskning	7
5 Bakgrund	10
5.1 Foucaults ontologi	10
5.2 Foucault, makten, psykiatri	14
5.2.1 Den repressiva makten	15
5.2.2 Foucaults analytik av den produktiva makten	18
6 Analys	21
6.1 Ontologi	21
6.2 Den repressiva makten	28
6.3 Analytiken av den produktiva makten	30
6.4 Övrig användning av Foucault inom svensk psykiatrihistoria	38
7 Avslutande diskussion	41
8 Referenser	44
8.1 Källmaterial	44
8.2 Litteratur	44

1 Inledning

I *Människosläktets andliga förkovran* skriven av Marquis de Condorcet ett år innan han, för att undslippa de franska revolutionsmyndigheterna, tog livet av sig kan man läsa att: ”utvecklingen går aldrig baklänges, åtminstone inte så länge Jorden har sin plats i universum och de allmänna lagar som gäller för detta system vare sig åstadkommer ett allmänt kaos eller sådana förändringar som inte skulle tillåta människosläktet att bevara och utveckla all sin förmåga i denna värld och där finna samma resurser som förut”.¹

Det är i Condorcets bok som vi kanske allra tydligast finner Upplysningens förnuftstro förkroppsligad: Condorcet anammade Lockes och de andra empiricisternas tro på att människans förstånd är ett resultat av en utveckling där enkla, konkreta sinnesförmågor utvecklas och blir komplexa och abstrakta, denna teori applicerar Condorcet på de mänskliga samhällena och han menar att historiska och antropologiska analyser visar att de mänskliga samhällena följer en utvecklingslinje från primitiva och barbariska till utvecklade och civiliserade. Condorcets slutsatser är således att människosläktets utveckling är framåtskridande och linjär på alla plan: vetenskaperna utvecklas och vårt herrskap över naturen utökas ständigt; människans frihet och moraliska bildning blir allt större. Det är en ljus bild som målas upp av Condorcet, en bild som fungerar som tröst för oss när vi funderar över all existerande misär och som ger oss hopp om en ljus morgondag. Men långtifrån alla förtrollas av Condorcets evolutionism och en av dem som, med enormt genomslag, förkastat denna bild av människosläktet är Michel Foucault och det är också han som ska spela huvudrollen i denna uppsats.

Även om Foucault som tänkare anser sig vara en del av det kritiska projekt som Upplysningen var så innebär inte det att han skriver under på rörelsens naiva förnufts- och framstegstro.² För Foucault är inte samtiden resultatet av kumulativ ackumulering av kunskap och humanism, en sådan syn på samtiden är inte förenlig med hans ontologiska ståndpunkt enligt vilken människans sätt att tänka, tycka, uppleva och handla är oskiljaktigt från den historisk-kulturella kontext som den bär upp och förändrar men som också är före henne och gör henne till den hon är.³ Samma sak gäller för de vetenskaper vi håller högt

1 Marquis de Condorcet: *Människosläktets andliga förkovran*, Stockholm: Carlssons bokförlag (2001), s. 19

2 Florence, Maurice: ”Foucault”, in: *Michel Foucault. Aesthetics, Method and Epistemology. Essential Works of Foucault 1954-1984*, London: Penguin Books (1994), s. 459. Texten jag här refererar till är skriven av Michel Foucault själv, Maurice Florence är ett pseudonym han använde.

3 För sekundärstudier kring Foucaults ontologiska och epistemologiska ståndpunkt samt hur denne är präglad

– Foucault skrev dessa vetenskapers ”historia” men deras historia ser inte ut som många tänker sig – det går inte att hitta deras ursprung: våra högt hållna vetenskaper vilar inte på något absolut fundament ur vilket de kan härledas. Condorcet målade upp en ljus bild, en bild som säkert var till tröst för många i revolutionens kaotiska tidevarv. Tyvärr måste vi konstatera att den i lika hög grad var ett opium för folket (eller i varje fall det bildade skiktet av befolkningen) som den religion som den kritiserade.

Foucaults stora genomslag kan kanske förklaras med just hans nykterhet, han vill väcka oss från vår naiva tro på att vi lever i den bästa av världar och att verkligheten inte kunde vara annorlunda. Hur det än förhåller sig med det så är det inte trots allt inte Foucaults tilldragelsekraft som ska förklaras i denna uppsats, men den är viktig att ha i åtanke eftersom den utgör utgångspunkten från vilken vi tar sats. Vad som kommer att vara föremål för studiet i denna uppsats kommer att vara just de som attraherats av Foucaults intellektuella verk i såpass stor utsträckning att de beslutat sig för att använda sig av hans tankar och idéer i sina egna studier.

---

både av Kant, Nietzsche och Heidegger se: Han, Béatrice: *Foucault's Critical Project. Between the Transcendental and the Historical*, Stanford: Stanford University Press (2002); Mahon, Michael: *Foucault's Nietzschean Genealogy. Truth, Power, and the Subject*, Albany: State University of New York Press (1994); Michman, Alan & Rosenberg, Alan (red.): *Foucault and Heidegger. Critical Encounters*, Minneapolis: University of Minnesota Press (2003)

2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att analysera det sätt varpå Michel Foucaults idéer har använts inom svensk psykiatrihistoria och därigenom få en uppfattning om hur Foucault har påverkat detta forskningsfält. Eftersom Foucault är en av västerlandets mest inflytelserika tänkare så är det intressant att studera på vilket sätt han faktiskt har påverkat ett visst forskningsfält (i detta fall svensk psykiatrihistoria). Med denna studie hoppas jag kunna belysa vilka aspekter av Foucaults tanke-system som varit inflytelserika och huruvida mottagandet har varit kritisk, pragmatiskt (om forskaren använt sig, till exempel för att belägga ett enskilt faktapåstående, av Foucault utan att inta någon särskild ståndpunkt i relation till hans idéer) eller positivt samt vad argumenten för den aktuella inställningen till Foucaults idéer i så fall är. Mitt syfte innehåller också en kritisk aspekt i så mån att jag vill analysera, om än modest, rättfärdigheten i det sätt varpå foucaultska tankeelement används inom svensk psykiatrihistoria. Jag vill utföra en kritik enligt den kantiskanska betydelse som Foucault själv ger begreppet, det vill säga som en reflektion kring *gränser*. Immanuel Kants kritik innebar att bestämma gränserna för det rena förnuftet, min kritik kommer att innebära en reflektion kring gränserna för rättfärdig användning av Foucaults idéer och teorier. Min kritik är modest i så mån att den tillåter, liksom Foucault själv tillät, en bred användning av foucaultska tankeelement. Vad som kommer att bestämma gränserna för hur Foucault tillåts användas kommer att vara, av skäl som kommer klargöras, forskarens egen, samt Foucaults ontologiska ståndpunkter.

För att operationalisera mitt syfte så har jag valt följande frågeställningar:

Hur har Michel Foucaults idéer använts inom svensk psykiatrihistoria? Vilka aspekter av hans tanke-system är framträdande inom detta forskningsfält? Hur ser inställningen till Foucaults idéer ut?

Används Foucault på ett sätt som är förenligt med forskarens egna, samt med Foucaults, ontologiska ståndpunkter?

3 Metod och källmaterial

3.1 Metodologiska reflektioner

Karaktären på denna uppsats kommer att vara historiografisk (på så sätt att den analyserar ett sätt att skriva historia på. Den är inte historiografisk i preskriptiv bemärkelse eftersom jag kommer inte att diskutera vad historieskrivning *bör* vara), något som också förklarar varför detta metodavsnitt kommer att ges ganska sparsamt med utrymme. Mitt källmaterial betraktas som kvarlevor och tas för vad de är – det intressanta för mig är *att* något har skrivits, om texten designerar någon sann utsaga eller ej är inte relevant. Jag kommer inte heller att försöka fastställa något orsakssamband (vilket hade krävt en förklaringsmodell) eller försöka tyda texten i jakt på en bakomliggande mening (vilket hade krävt en tolkningsmodell).

Utifrån min första frågeställning så kommer jag att utföra en närläsning av mitt källmaterial och analysera Foucaults explicita närvaro i texten och utifrån min andra frågeställning kommer jag att, både genom översiktlig och en närmare läsning, att analysera mitt källmaterial i jakt på påståenden som avslöjar undersökningens ontologiska ståndpunkter.

3.2 Källmaterial

Mitt källmaterial består av fyra avhandlingar och en artikel som alla behandlar den svenska sinnessjukvården ur ett historiskt perspektiv. Tre av avhandlingarna (Qvarsells, Eggebys och Jönssons) valde jag eftersom de fanns angivna i den artikel av Roddy Nilsson som utgör mitt forskningsläge. Den fjärde avhandlingen (Rivings) valde jag för att den var relativt nyutkommen (år 2008) och därmed kan tänkas ge ett annorlunda perspektiv än de andra tre avhandlingarna (som gavs precis när den svenska Foucaultanvändningen, enligt Roddy Nilsson började ta fart). Artikeln (skriven av Eivergård) valde jag för att den var den enda som behandlade sinnessjukvård i den antologi om Foucault och historieforskning i vilken den ingick. Syftet med mitt urval är främst att försöka få med så många olika perspektiv av Foucaultanvändning som det är möjligt inom ramen för denna begränsade undersökning.

4 Tidigare forskning

Något som bidrar till att göra min undersökning relevant och intressant är att tidigare forskning på ämnet lyser med sin frånvaro, det är nämligen ingen som gjort en djupgående analys av användningen av Foucault i svensk psykiatrichistoria. Förflyttar vi oss ett steg upp på abstraktionsstegen och tittar på forskningen kring användningen av Foucault i den svenska historieforskningen i stort så finns det en text av Roddy Nilsson som är av intresse och det är denna som kommer att utgöra mitt forskningsläge.

I sin text vill Roddy Nilsson ”diskutera användningen av Foucault eller vad som kan kallas foucaultska tankeelement inom den historiskt inriktade forskningen i Sverige. Framförallt har trenderna när det gäller Foucaultreceptionen inom de tre disciplinerna historia, idéhistoria och etnologi studerats”.⁴ Vad Nilsson gör är att, på ett ganska generellt plan, analysera de allmänna trender i användningen av Foucault som kan urskönjas i forskningen inom de nämnda disciplinerna och de slutsatser han kommer fram till är en bra utgångspunkt för denna uppsats.

Nilsson skriver att ”[d]et var först i början av 1990-talet som Foucaultreceptionen tog fart på allvar och antalet avhandlingar med referenser ökade kraftigt. Framförallt användes Foucault som inspirationskälla i studier av sociala institutioner som skolan, sockenstämman, och andra kommunala organ”.⁵ Även om dessa studier inte behandlat psykiatrin så kan de vara av relevans eftersom de behandlat något som psykiatrin också är en del av, nämligen, den flora av institutioner som existerar i ett givet historiskt samhälle. Den trend som Nilsson finner i dessa tidiga, Foucaultinfluerade, studier är att de använder sig av Foucaults maktteori men det är inte Foucaults senare, och mer utarbetade, syn på makt som dominerar (en syn på makt som relationell och produktiv och inte, som maktteorier inom den traditionella politiska filosofin, en syn på makt som exkluderande och substansbaserad, alltså att makten *innehas* av en viss part även när den inte utövas), snarare är det den syn på makt som återfinns i *Vansinnets historia*: ”Foucaults framhållande av den moderna maktens produktiva sida spelade en blygsam roll medan i motsvarande grad dess förtryckande och repressiva sidor dominerade bilden”.⁶ Det är här intressant för mig att studera om det ser ut på samma sätt i

---

4 Nilsson Roddy: ”Foucault, historien och historikern. Receptionen av Foucault inom svensk historisk forskning”, i: *Lychnos* (2008), s. 122

5 Nilsson, Roddy (2008), s. 125

6 Nilsson, Roddy (2008), s. 132

svensk psykiatrichistoria: är det Foucaults tidigare eller senare syn på makt som är mest framträdande?

Nilsson finner också det arkitektoniska elementet av Foucaults maktteori i en av avhandlingarna han studerar, detta används på två nivåer ”dels som instrument för att uppnå ordning på samhällelig nivå [...]; dels som en indelning av rummet i de institutioner som blev en central hållpunkt för makten i det moderna samhället”.⁷ Det finns fog att tro att just den rumsliga dimensionen kommer att bli påtaglig i denna uppsats: använder sig svensk psykiatrichistoria av Foucaults idéer när de studerar hur mentalsjukhuset rumsligt har strukturerats och utformats som en del av den maktutövning som pågår inom ramen för denna institution?

Foucault var inte bara en empiriskt inriktad historiker utan också en filosofisk teoretiker och en metodologisk ansats för historiska studier som Foucault utarbetade är diskursansatsen vilken framförallt innefattar Foucaults arkeologier. Nilsson påtalar att i det källmaterial han analyserat så ”används den diskursiva ansatsen för att studera hur olika centrala kulturella företeelser konstrueras”⁸ men att ”[i] samtliga dessa arbeten används diskursansatsen tämligen pragmatiskt. Ofta sker detta i kombination med inslag av ideologianalyser vilket får sägas vara ett väsentligt avsteg från en mera 'renlärig' Foucaultinspirerad diskursanalys”.⁹ Just denna pragmatiska användning av Foucault är något som jag själv tycker mig ha sett när jag kommit i kontakt med Foucaultinfluerade undersökningar, man använder sig av den del av Foucaults tanke-system som passar en viss typ av undersökning men utelämnar det man inte har användning för. En pragmatisk användning av Foucaults idéer behöver absolut inte vara felaktig, Foucault skrev själv att han ville att hans böcker skulle vara ”a kind of tool-box which others can rummage through to find a tool which they can use however they wish in their own area”.¹⁰ Foucault själv tycks alltså vara väldigt frikostig och han verkar tillåta en vittomfattande tillämpning av sina idéer men detta innebär inte att man kan använda hans idéer hursomhelst – vissa ontologiska ståndpunkter (som till exempel: upplysningens naiva förnuftstro; ”humanismens” tro på ett transcendentalt subjekt som grund för kunskapen och moralen; en teleologisk syn på historien etc.) är helt enkelt oförenliga med Foucaults tanke-system och min kritiska analys är således relevant i så mån att den kan användas för att granska huruvida Foucaultanvändningen inte motsätter sig Foucaults egna ontologiska ståndpunkter (som ju är den grund varpå hela hans

7 Nilsson, Roddy (2008), s. 126

8 Nilsson, Roddy (2008), s. 127

9 Nilsson, Roddy (2008), s. 127

10 Foucault, Michel: ”Prisons et asiles dans le mécanisme du pouvoir”, i: *Dits et Ecrits vol II*. Paris: Galimard (1974), s. 523-4

tankesystem vilar).

Sammanfattningsvis kan man säga att Roddy Nilsson kommer fram till att det sätt varpå Foucaults idéer har använts inom svensk historisk forskning har varit pragmatiskt och fokuserat på hans analyser av, och teorier om, den moderna makten. I den tidiga Foucaultanvändningen så var Foucaults tidiga maktteori (om makten som förtryckande och exkluderande) mest framträdande men det har skett en förskjutning och hans idéer om den moderna makten som disciplinär har blivit mer framträdande i forskningen. Det står också klart, enligt Nilsson, att ”relativt få forskare velat eller vågat följa Foucault i hans kunskapsteoretiska nominalism, antihumanism och omvärdering av subjektet. Detsamma gäller för hans diskontinuitetstänkande och genealogiska uppfattning om historien”.¹¹ Det upplysningsideal som beskrevs i inledningen och som Condorcet kan sägas förkroppsliga (och som förkastades av Foucault själv) tycks således fortfarande vara rådande även för forskare som som influerats av Foucault. På ett allmänt plan tycks således Foucaultanvändningen vara högst selektiv och frågan är nu om samma slutsats blir resultatet efter en analys av svensk psykiatrihistoria.

---

¹¹ Nilsson, Roddy (2008), s. 137

5 Bakgrund

Eftersom det är användningen av idéer från ett visst tankesystem, nämligen Foucaults, som är denna uppsats studieobjekt så är syftet med denna bakgrund att ge en introduktion till detta tankesystem. Men Foucaults tankesystem är i mångt och mycket en ny värld att upptäcka och liksom de tidiga världskartorna så kommer det även att finnas vita fläckar i denna introduktion, detta behöver dock inte vara något dåligt – det är ju just de vita fläckarna som inbjuder till fortsatt upptäckande.

Vad bör då tas upp i denna bakgrundsbeskrivning? Först och främst tycker jag att det är viktigt att försöka ge en bild av Foucaults ontologiska ståndpunkt: för att förstå Foucaults enskilda teorier så är det viktigt att förstå hans antaganden om verklighetens karaktär – det är dessa förstapprinciper som utgör den ontologiska atmosfär inom vilken Foucaults enskilda teorier kan existera. Men vilka av Foucaults enskilda teorier om verklighetens fenomen och företeelser bör då tas upp? Här är det två saker som utgjort grunden för mitt urval: dels ovan nämna forskningsläge och dels källmaterialets karaktär.

Med tanke på att Roddy Nilssons analys visat att Foucaults teoretiserande kring makt har en framträdande roll i den svenska historieforskningen så bör det sägas något om detta i bakgrundsbeskrivningen. Jag kommer att jämföra Foucaults tidiga- och sena syn på fenomenet makt och visa hur den förra innebar en syn på makten som exkluderande och förtryckande medan den senare innebar en syn på makten som produktiv och relationell. Det intressanta blir sedan att försöka finna om, och på vilket sätt, dessa maktperspektiv är närvarande i mitt källmaterial.

5.1 Foucaults ontologi

I texten *What is Enlightenment?*, en text som kan beskrivas som ett slags manifest och en sammanfattande beskrivning av Foucaults gärning som tänkare, så framkommer det att *samtiden* är central för Foucault – det är samtiden som är anledningen till varför Foucault bedriver historisk forskning, en forskning som innebär: ”a critique of what we are saying, thinking, and doing, through a historical ontology of ourselves”.¹² Målet är alltså en kritik (i

---

12 Foucault, Michel: ”What is Enlightenment?”. I: Rabinow, Paul (red.), *The Foucault Reader*, New York:

kantiansk bemärkelse, vilket innebär en typ av kritik som skiljer sig från kritik förstått som ”negativ värdering av något”) av samtiden med hjälp av historisk forskning men hur är detta möjligt? Hur kan man fastställa samtidens *möjlighetsbetingelser* (ergo, utföra en kritik i kantiansk bemärkelse) genom historiska studier? Foucault menar att detta är möjligt och vi kan förstå varför om vi vet något om den ontologiska ståndpunkt han talar utifrån.

I de allra mest generella ordalag kan alltså Foucaults allmänna projekt sägas vara en ”critique of what we are”, denna tillsynes enkla mening inbjuder till omfattande analys men jag ska här försöka fatta mig någorlunda kort. Jag vill börja med att ta fasta på ordet ”are” – är – som kanske är det enklaste ordet att använda (vi gör det ju hela tiden både explicit och implicit, alla våra utsagor om verkligheten innehåller ett antagande om att de designerar något existerande, något som *är*) men som också är ett av de svåraste att *förstå*. ”Vad *är* är?”, ontologin har gett sig själv i uppgift att besvara denna fråga och ett svar på denna frågornas Fråga innebär samtidigt ett intagande av en ontologisk ståndpunkt. Vi frågar här efter Foucaults svar på Varafrågan och när vi gör detta så blir det samtidigt tydligt att Foucault, kanske Traditionens kritiker nummer 1., också tillhör en tradition, nämligen den kritiska tradition som tar fart med Kant och som kulminerar med Nietzsche, Heidegger och Frankfurtskolan (*”to the extent that Foucault fits into the philosophical tradition, it is the critical tradition of Kant”*¹³).

Foucault beskrevs ibland sig själv som Nietzschean men även Heideggers filosofi var väldigt viktig för honom, i en av sina sista intervjuer sa Foucault: ”[f]or me Heidegger has always been the essential philosopher”¹⁴ och en förståelse av Heideggers filosofi är i mångt och mycket en nyckel till en förståelse av Foucaults ontologiska (och epistemologiska) ståndpunkt. Jag kan inte här ge någon djupgående beskrivning av Heideggers filosofi men ett par korta klargöranden hjälper oss att bättre förstå det kritiska projekt Foucault beskriver i *What is Enlightenment?*.

I sitt magnum opus *Being and Time* så lyfter Heidegger upp vad han kallar för ”Varafrågan”, en fråga som han anser har fallit i glömska och som inte ställts på allvar sedan Aristoteles tid.¹⁵ Heidegger vill svara på frågan vad som är det som är; det varandes; verklighetens främsta karaktäristika och kommer fram till att verkligheten först och främst är

---

Vintage Books (1984), s. 45

13 Florence, Maurice: ”Foucault”. I: Faubion, James D., *Michel Foucault. Aesthetics, Method, and Epistemology. Essential Works of Foucault 1954-1985. Volume 2*, London: Penguin Books (1994), s. 459.

Artikeln är skriven av Michel Foucault själv, ”Maurice Florence” var en pseudonym han använde.

14 Milchman Alan & Rosenberg, Alan ”Foucault/Heidegger Auseinandersetzung” in Milchman, Alan & Rosenberg, Alan: *Foucault and Heidegger. Critical Encounters*, p. 3, University of Minnesota press: (2003)

15 Heidegger, Martin: *Being and Time*, New York: Suny (2010), s. 1

en verklighet som karakteriseras av *meningsfullhet*. Att verkligheten karakteriseras av meningsfullhet kan sägas vara Heideggers förstapprincip – den oförnekbara, otvivelbara erfarenhet utifrån vilken han sedan på kantianskt manér deducerar sitt filosofiska system.¹⁶ Tingen kommer till oss som meningsfulla och genom att uppleva dem *som* det som de är samt genom att använda dem så kan vi dra slutsatsen att vi *förstår* dem: hammaren erfars av oss *som* en hammare (och inte först och främst som ett ”rent objekt” med rumslig utsträckning) och utan att tänka hur vi ska gå tillväga så greppar vi den och börjar hamra. Att hammaren visar sig för oss *som* en hammare och att vi kan hamra visar att vår erfarenhet och vårt beteende karakteriseras av *meningsfullhet*.¹⁷ Utifrån denna förstapprincip – att verkligheten i första hand är en meningsfull verklighet – kan sedan ett antal andra principer deduceras, den i detta avseende mest relevanta är förkastandet av den Cartianska subjekt-objektdistinktionen: att verkligheten är meningsfull implicerar, enligt Heidegger, att vi *som människor* aldrig existerar oberoende den historisk-kulturella ”värld” som är konstitutiv för vårt varande. Meningsfullhet uppkommer ur relationer och det faktum att tingen kan visa sig som meningsfulla för oss visar att vi alltid redan är bekanta med dessa relationer, vi är alltid redan ”i-världen-varo”, i en värld som är före oss och inom vilken tingen konstitueras (vi vet vad en hammare är eftersom vi vet vad brädor, spik och husbyggande är – vi har alltid en förförståelse som möjliggör för de enskilda tingen att visa sig *som* någonting – det i rum utsträckta tinget visar sig först och främst *som* en hammare).¹⁸

Heideggers principer om verkligheten som meningsfull; hans förkastande av det Cartianska Subjektet; och hans idéer om människans ”kastadhet” (Geworfenheit) – det vill säga att vi som människor alltid redan existerar i en historisk-kulturell värld som är före oss och som är konstitutiv för vår erfarenhet och vårt beteende – ligger till grund för Foucaults ontologiska ståndpunkt.¹⁹ Heideggers ontologi möjliggör en förskjutning från det transcendentala och eviga (Platons former; Descartes Cogito; Kants transcendentala subjekt; Husserls transcendentala Ego) till det historiska och kontingenta som konstitutivt för verklighetens (och därmed vårt eget) sätt att vara, något som också möjliggör det Foucault företagit sig, nämligen: ”a historical investigation into the events that have led us to constitute ourselves and to recognize ourselves as subjects of what we are doing, thinking, saying”.²⁰

---

16 Richardson, John: *Existential Epistemology. A Heideggerian Critique of the Cartesian Project*, New York: Oxford University Press (1986), s. 50

17 Heidegger, Martin: *Being and Time*

18 Heidegger, Martin: *Being and Time* ; Heidegger, Martin: *History of the Concept of Time. Prolegomena*, Indianapolis: Indiana University Press (1985)

19 Milchman, Alan & Rosenberg, Alan (red.): *Foucault and Heidegger*

20 Foucault, Michel: ”What is Enlightenment?”, s. 46

Både Heidegger och Foucault förkastade vad de kallade för ”humanismen”: ”the highest determinations of the essence of man in humanism still do not realize the proper dignity of man. To that extent the thinking in *Being and Time* is against humanism”.²¹ Humanismen är här förstådd som de läror som försöker upprätthålla Subjektets konstitutiva suveränitet (alltså de läror som försöker grunda verklighetens sätt att vara; sanningen och vetenskapen; samt moralen i någon slags ”mänsklig essens”). En sådan typ av humanism är inte förenlig med Heideggers ontologi eftersom ”[l]anguage is the house of Being. In its home man dwells”.²²

Eftersom verkligheten är meningsfull och därmed konstitueras i de relationer som utgör den historisk-kulturella värld vi existerar i så kan man inte grunda den i någon mänsklig essens – människans ”essens” är istället ett resultat av den historisk-kulturella värld som gör henne till den hon är, en värld som är objektifierad i språket: ”[o]nly from this dwelling 'has' he 'language' as the home that preserves the ecstatic for his essence. Such standing in the clearing of Being I call the ek-sistence of man. This way of Being is proper only to man. [...] Language is the clearing-concealing advent of Being itself”.²³ Människans Vara kan inte hittas i henne själv, det måste sökas utanför henne och vi hittar det i språket. I *The Order of Things* ger Foucault uttryck åt en liknande ståndpunkt: ”Ought we not rather to give up thinking of man, or, to be more strict, to think of this disappearance of man – and the ground of possibility of all the sciences of man – as closely as possible in correlation with our concern with language? Ought we not to admit that, since language is here once more, man will return to that non-existence in which he was formerly maintained by the imperious unity of Discourse? [...] [M]an is an invention of recent date. And one perhaps nearing its end”.²⁴ Genom att tillskriva människan en konstitutiv roll för kunskapen och verkligheten samtidigt som man gjort henne till ett empiriskt objekt att studera så har humanismen, enligt Foucault, upplöst sig själv.

Sådan är alltså den ontologiska grund som Foucault tar avstamp ifrån: utifrån denna ontologi är Foucaults projekt att bedriva en kritik av samtiden genom historiska undersökningar fullt möjligt eftersom verkligheten – och därmed vi själva som moderna västerlänningar – är av historisk (och inte transcendental) karaktär. Det sätt varpå vi tänker och handlar; våra vetenskaper och deras studieobjekt; vår moral karakteriseras av meningsfullhet och detta implicerar att de är avhängiga den historisk-kulturella värld inom

---

21 Heidegger, Martin: ”Letter on Humanism”. I: Heidegger, Martin, *Heidegger: Basic Writings*, London: Routledge (1977), s. 159

22 Heidegger, Martin: ”Letter on Humanism”, s. 147

23 Heidegger, Martin: ”Letter on Humanism”, s. 155-6

24 Foucault, Michel: *The Order of Things. An Archeology of the Human Sciences*, New York: Vintage Books, s. 386-7

vilka de existerar. Att söka i historien efter efter denna världs (och därmed våra egna) möjlighetsbetingelser innebär en "critique of what we are saying, thinking, and doing, through a historical ontology of ourselves".²⁵

5.2 Foucault, makten, psykiatrin

I sina undersökningar av makten och psykiatrin är Foucault trogen sin ontologiska ståndpunkt, han visar sina studieobjekts historiska karaktär och föränderlighet. Hur ska man sammanfatta de undersökningar av psykiatrin och makten som Foucault företagit sig? Som en del av hans kritiska projekt så är måltavlan för hans historiska undersökningar samtiden – i sina undersökningar så visar Foucault att psykiatrin och den moderna makten är avhängiga den historisk-kulturella kontext som de är en del av. Att våra vetenskaper och institutioner är strikt historiska innebär vidare att vi inte kan grunda dem i något "rent förnuft" (Kant) eller genom gå tillbaka till någon guldålder (till exempel antiken) – våra vetenskaper; vår kultur och samhällen med dess institutioner är inte höjden av historisk utveckling: "[g]enealogy [...] rejects the metahistorical deployment of ideal significations and indefinite teleologies. It opposes itself to the search of origins".²⁶ Vetenskaperna och den kulturella verkligheten överhuvudtaget bygger inte på någon kumulativ utvecklingsprocess – för Foucault karakteriseras historien, och därmed verkligheten, av diskontinuitet: "the eye was not always intended for contemplation, and punishment has had other purposes of setting an example. These development may appear as a culmination, but they are merely the current episodes in a series of subjugations".²⁷ Vi måste förstå vår historisk-kulturella verklighet på dess egna villkor och inte genom att gå tillbaka till någon svunnen guldålder. Men Foucault åberopar trots allt en sak som han anser vara fundamental om vi vill förstå verkligheten och vetenskapen, nämligen *makten*: "[h]umanity does not gradually progress from combat to combat until it arrives at universal reciprocity [...] humanity installs each of its violences in a system of rules and thus proceeds from domination to domination".²⁸ Vill vi förstå varför vi tänker, tycker och handlar som vi gör så bör vi analysera maktens karaktär och roll i det samhälle som vi lever i, detta eftersom makten är nära förbundet med både verklighetens och

---

25 Foucault, Michel: "What is Enlightenment?", s. 45

26 Foucault, Michel: "Nietzsche, Genealogy, History". I: Faubion, James D., *Michel Foucault. Aesthetics, Method, and Epistemology. Essential Works of Foucault 1954-1985. Volume 2*, London: Penguin Books (1994), s. 371

27 Foucault, Michel: "Nietzsche, Genealogy, History", s. 376

28 Foucault, Michel: "Nietzsche, Genealogy, History", s. 378

kunskapens karaktär och utveckling. Vad jag nu ska göra, som ett led i att förbereda oss inför den kommande analysen, är att jämföra Foucaults tidiga syn på maktens karaktär och roll med hans senare, ty liksom makten självt så var Foucaults syn på den inte densamma genom hela hans verksamma tid som tänkare.

5.2.1 Den repressiva makten

Foucaults tidiga syn på makten kommer till uttryck i *Vansinnets historia*. I undersökningen som han presenterar i detta verk så visar Foucault bland annat att den mentalt sjuke som subjektsskategorier och objekt för en vetenskap (psykologin) samt den plats där han vistas (mentalsjukhuset) inte är höjden av humanism (här förstått som tolerans och acceptans) och kumulativ vetenskaplig utveckling, snarare är vårt sätt att se på mentalsjuka samt den moderna psykiatriens resultatet av repression och exkludering: [n]o medical advance, no humanitarian approach was responsible for the fact that the mad were gradually isolated, that the monotony of insanity was divided into rudimentary types. It was the depths of confinement itself that generated the phenomenon".²⁹ Den mentalsjuka som kategori har, genom repressiva åtgärder och exkludering, gradvis isolerats och genom att en plats upprättats för honom där han förvaras, där han kan bli studerad och utsatt för diverse åtgärder så har han möjliggjorts som subjektsskategorier samt som objekt för vår erfarenhet. Men hur såg då dessa repressiva åtgärder, enligt Foucault, ut?

Foucault menar att det under medeltiden och renässansen fanns en viss acceptans mot vad som ansågs vara galenskap: [m]admen then led an easy wandering existence. The towns drove them outside their limits; they were allowed to wander in the open countryside, when not entrusted to a group of merchants and pilgrims".³⁰ I medeltidens europeiska städer fanns det visserligen platser som var ämnade för inspärning av galna men detta inspärrande sågs inte, som det snart kom att göra, som nödvändigt för samhällets väl och fortlevnad: [w]hat matters is that the vagabond madmen, the act of driving them away, their departure and embarkation do not assume their entire significance on the plane of social utility or security".³¹ Men detta var något som skulle komma att ändras som ett led i vad Foucault kallar för "den stora inspärningen".

---

29 Foucault, Michel: *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*, New York: Vintage Books (1965), s. 224

30 Foucault, Michel: *Madness and Civilization.*, s. 8

31 Foucault, Michel: *Madness and Civilization*, s. 10

I Europa hade spetälskan härjat och i utkanten av många städer så spärrades personer med spetälska in och exkluderandet av dem hade en närmast rituell mening.³² När spetälskan försvann så tog den dock inte med sig de utestängningsmekanismer den omgärdats av: [l]eprosy disappeared, the leper vanished, or almost, from memory; these structures remained. Often, in these same places, the formulas of exclusion would be repeated, strangely similar two or three centuries later. Poor vagabonds, criminals, and deranged minds would take the part played by the leper”.³³ Hur kom det sig då att man, i stor skala, började spärra in en grupp som i våra ögon förefaller vara ganska heterogen?

För den samtid som spärrade in dessa människor (som var alltifrån tiggare och arbetslösa till förbrytare och sinnesslöa) så var det meningsfullt att spärra in dessa, för oss och vår samtid, olika kategorier av människor tillsammans eftersom de nämligen hade en sak gemensamt – de arbetade inte! Dessa människor spärrades helt enkelt in eftersom de bröt mot sin *kristna plikt* att arbeta: [i]t was in a certain experience of labor that the indissociably economic and moral demand for confinement was formulated. Between labor and idleness in the classical world ran a line of demarcation that replaced the exclusion of leprosy. [...] Labor's effectiveness was acknowledged because it was based on an ethical transcendence. Since the Fall, man had accepted labor as a penance and for its power to work redemption”.³⁴ Man skulle inte arbeta eftersom arbete var produktivt i ekonomisk bemärkelse (detta är en syn på arbete som ännu inte existerar) utan för att det är ens plikt som en god kristen, det är sedan upp till Gud att belöna en för det arbete man utfört (om arbetet ger frukt så är det alltså indirekt, via Gud): ”[t]he prisoner who could and who would work would be released, not because he was again useful to society, but because he had again subscribed to the great ethical pact of human existence”.³⁵ Eftersom de som inte arbetade satte sig upp mot Gud var man tvungen att spärra in dem och eftersom människor inte arbetade av många olika anledningar så kom de som blev inspärrade att utgöras av, en i våra ögon, heterogen grupp.

Galningen är nu alltså inspärrad men ännu inte i en typ av inspärrande som är ämnat för honom allena, något som snart skulle komma att ändras. En förändring av den inspärrade befolkningen skedde när synen på arbete började att förändras – arbetet började alltmer befrias från den moraliserande roll det tidigare haft och *produktion* kom att ersätta *plikt* som arbetets *raison d'etre*. Med detta förändrade synsätt så började man se på en stor del av den inspärrade befolkningen som en reserv av billig arbetskraft och inspärrandet av dem blev inte

---

32 Foucault, Michel: *Madness and Civilization*, s. 6

33 Foucault, Michel: *Madness and Civilization*, s. 7

34 Foucault, Michel: *Madness and Civilization*, s. 57 & 55

35 Foucault, Michel: *Madness and Civilization*, s. 59-60

längre ekonomisk försvarbart: [p]overty had become an economic phenomenon. [...] there was *Population*: not a passive element subject to the fluctuations of wealth, but a force which directly contributed to the economic situation, to the production of wealth, since it is man's labor which creates – or at least transmits, shifts, and multiplies – wealth”.³⁶ Som en följd av denna nya ekonomistiska syn på arbete så befriade man alla de som var kapabla att arbeta och bidra till nationens välbefinnande från inspärning. Kvar bakom lås och bom var nu endast de som var oförmögna till arbete eller för farliga för att få vistas i samhället, alltså de galna och de kriminella. Ännu ett steg har nu tagits på den väg som skulle leda till den mentalsjukes uppkomst men vi är ännu inte framme, han är fortfarande inspärrad tillsammans med diverse förbrytare. Men fängelset och mentalsjukhuset tid är i antågande och inom dessa två institutioner får den kriminelle och mentalsjuka självständig existens.

Hur kommer det sig då att man ansåg det nödvändigt att åtskilja kriminella och galna? ”Early in the nineteenth century, there was indignation that the mad were not treated any better than those condemned by common law or than State prisoners; throughout the eighteenth century, emphasis was placed on the fact that the prisoners deserved a better fate than one that lumped them with the insane”.³⁷ Oavsett om betoningen låg på de galna eller på fångarna så hade alltså föreställningar om att dessa båda grupper borde skiljas åt uppkommit: ”madness appears in all its ambiguity: it is necessary both to protect the confined population from its dangers, and to grant it the benefits of special aid”.³⁸ Det är nu vansinnet befrias, mentalsjukhuset uppkommer och de som blir kvar bakom lås och bom är de kriminella.

Det är lite oklart i *Vansinnets historia* varför denna åtskillnad mellan de galna och de kriminella blir nödvändig men med den så uppkommer myten om att man ”befriat” de galna från sina bojor, Foucault skriver att: ”beneath the myths themselves, there was an operation, or rather a series of operations, which silently organized the world of the asylum, the methods of cure, and at the same time the concrete experience of madness”.³⁹ Även om den galne befriats från den yttre inspärning som han tidigare varit utsatt för så innebär inte det att han inte längre är utsatt för repressiva åtgärder, repressionen har bara ändrat form: ”fear no longer reigned on the other side of the prison gates, it now raged under the seals of conscience”.⁴⁰ Inom ramen för det som skulle komma att bli det moderna mentalsjukhuset blev den galne nu utsatt för andra typer av åtgärder och dessa åtgärder möjliggjorde också uppkomsten av den ”mentalsjuka” som subjekt samt objekt för en ny vetenskap (psykologin): [w]ith the new

36 Foucault, Michel: *Madness and Civilization*, s. 229 & 231

37 Foucault, Michel: *Madness and Civilization*, s. 223

38 Foucault, Michel: *Madness and Civilization*, s. 236

39 Foucault, Michel: *Madness and Civilization*, s. 243

40 Foucault, Michel: *Madness and Civilization*, s. 247

status of the medical personage, the deepest meaning of confinement is abolished: mental disease, with the meanings we now give it, is made possible".⁴¹

Även om jag inte har tagit upp så många detaljer från *Vansinnets historia* så torde undersökningens anspråk och slutsatser nu vara någorlunda tydliga: Foucault vill, som en del av det kritiska projekt han åtagit sig, förkasta ett synsätt som han anser vara rådande i vår samtid, nämligen att den moderna psykiatrin och den kunskap denna institution både är beroende av och producerar (psykologin) skulle vara höjden av humanism och resultatet av en kontinuerlig ackumulation av kunskap och sanningar. Snarare är det så att "mentalsjukdom" och den "mentalsjuka" är resultatet av maktutövande, ett maktutövande med en repressiv och exkluderande karaktär. Men Foucaults syn på makten kom att förändras i hans senare undersökningar och det är dessa som jag nu ska tillägna lite utrymme.

5.2.2 Foucaults analytik av den produktiva makten

I sina senare undersökningar så är Foucault mer explicit i sina tankar kring maktbegreppet, något som är ett resultat av att han faktisk har analyserat den moderna maktens karaktär. Hans synsätt har ändrats och han ser inte längre på makten som endast repressiv och exkluderande: för Foucault karakteriseras makten nu snarare av att den är relationell, produktiv och inkluderande (i så mån att maktens kapillärer sprider sig och omfattar alltfler aspekter av våra liv). Foucault utför en *analytik* av den moderna makten när han bryter ner den i dess beståndsdelar och analyserar dessas uppkomst och funktion. Vad karakteriserar då det maktbegrepp som Foucault arbetat fram utifrån sin analytik?

Foucault utarbetar sin teori om makten i kontrast till, vad han anser vara, den i vår samtid rådande synen på makt som i huvudsak tvång och förtryck (ett exempel på denna maktsyn är Robert A. Dahls teori om makt som stipulerar att makt är när A får B att göra något som B inte annars skulle gjort). Makten inom det rådande synsättet innebär också, enligt Foucault, att man ser på makt som en substans som man kan besitta - "person A har makt".⁴²

Vad inbegriper då det maktbegrepp som Foucault utgår ifrån i sina senare undersökningar? Om maktens ontologiska status säger Foucault att den existerar endast när den utövas: "[p]ower is not something that is acquired, seized, or shared, something that one

---

41 Foucault, Michel: *Madness and Civilization*, s. 270

42 Se till exempel: Foucault, Michel: *The History of Sexuality: 1. The Will to Knowledge*, London: Penguin Books (1976), s. 83-92, 94

holds on to or allows to slip away; power is exercised".⁴³ Makt är något som utövas, det är just i själva utövandet som makten har sin existens. Denna maktutövning inbegriper en relation, att makten är *relationell* till sin karaktär är ett centralt inslag i Foucaults mogna maktbegrepp – makten inbegriper alltid två parter och således finns det alltid *motstånd* där det finns makt: "[w]here there is power, there is resistance, and yet, or rather consequently, this resistance is never in a position of exteriority in relation to power".⁴⁴ Men detta motstånd borde ju i så fall vara ett motstånd mot tvång och således är makten – precis som den traditionella synen på makt, den syn som Foucault förkastar, stipulerar – förtryckande till sin karaktär? Så behöver det dock inte vara fallet enligt Foucault eftersom makten inte endast är negativ (i så mån att den förtrycker ett beteende eller tar ett liv) utan, till stor del, även produktiv: "a power bent on generating forces, making them grow, and ordering them, rather than one dedicated to impeding them, making them submit, or destroying them".⁴⁵ Medan makt i det tidigmoderna samhällena, enligt Foucault, främst inbegrep ett maktutövande där man visade sin makt genom att ta någons liv så är den moderna makten (som Foucault i detta fall benämner "bio-makt") något som istället inriktar sig på att förlänga människors liv (välfärdsstaten är ett exempel på detta): "Now it is over life, throughout its unfolding, that power establishes its dominion; death is power's limit. [...] [A] *bio-politics of the population*. The disciplines of the body and the regulation of the population constituted the two poles around which the organization of power over life was deployed".⁴⁶ Ett maktutövande som är produktivt till sin karaktär alltså, inom ramen för välfärdsstaten så innebär det en strävan efter att förlänga människors liv och förbättra deras livskvalité. Men det är inte bara liv som maktens produktion inriktar sig på, en viktig del av Foucaults maktbegrepp är att makt också genererar kunskap (eller omvänt: att kunskap genererar makt).

Att det råder ett produktivt *samspel* mellan makt och kunskap är någonting som Michel Foucault kommit fram till genom historisk analys. I sina föreläsningar från Collège de France (år 1974) med namnet *Psychiatric Power*⁴⁷ så argumenterar Foucault för att den mentalsjuke som subjektskategori och som studieobjekt för psykologin har tillkommit just genom en praxis i form av maktutövande. De åtgärder som sattes in mot människor i sinnessjukvården ledde till kunskap, en kunskap som konstituerade patienten men som också möjliggjorde nya åtgärder (det är alltså ett produktivt *samspel* det är frågan om).

Att göra Foucault rättvisa är absolut inte lätt och även om detta bakgrundsavsnitt har

---

43 Foucault, Michel: *The History of Sexuality: 1*, s. 94

44 Foucault, Michel: *The History of Sexuality: 1*, s. 95

45 Foucault, Michel: *The History of Sexuality: 1*, s. 136

46 Foucault, Michel: *The History of Sexuality: 1*, s. 138 & 139

47 Foucault, Michel: *Psychiatric Power. Lectures at Collège de France 1973-1974*, New York: Picador (2003)

varit ganska långt (enligt de standarder som gäller för denna typ av uppsatser) så lämnar det som en introduktion till hans tanke-system mycket att önska. Men för det syfte som den här undersökningen utgår ifrån så anser jag att den bakgrund som har presenterats ger mig själv, och läsaren, goda förutsättningar för att ta sig an den analys som nu ska presenteras.

6 Analys

Denna uppsats gör inte anspråk på att ge en fullkomlig bild på det sätt varpå foucaultska tankeelement har använts inom den forskningsfält som kan kallas svensk psykiatrichistoria. Trots att endast ett fåtal arbeten har analyserats så är det ändå tydligt att användningen av Foucault har ganska bred spännvidd och även om några av de arbeten jag analyserat innefattat undersökningar som i sitt förfarande på många sätt liknat Foucaults egna så är ingen undersökning strikt foucaultskt i så mån att hans metodologiska föreskrifter har följts till punkt och pricka.

För översiktens och läsbarhetens skull så kommer dispositionen för detta kapitel att följa dispositionen i mitt bakgrundskapitel med den skillnaden att detta analyskapitel kommer att innehålla ett avsnitt kallat *Övrig användning av Foucault inom svensk psykiatrichistoria* (i detta avsnitt kommer sådan Foucaultanvändning som inte följer bakgrundskapitlets potentiellt tvingande mall att tas upp). Utifrån min andra frågeställning är det viktigt att analysera och få en bild av de ontologiska ståndpunkter de undersökningar som görs inom ramen för mitt källmaterial utgår ifrån. Liknar eller skiljer sig mitt källmaterials ontologiska utgångspunkter Michel Foucault? Denna fråga är viktig att svara på eftersom svaret på den tillåter mig att göra en kritisk bedömning av källmaterialet genom att ställa, och svara på, frågan: är Foucaultanvändningen som presenteras förenlig med författarens egna och Foucaults ontologiska ståndpunkter?

6.1 Ontologi

Som jag tog upp i bakgrundsavsnittet så tillåter Michel Foucault en pragmatisk användning av sina idéer i så mån att man kan välja ut en enskild idé han skisserat och använda den för ett specifikt syfte som passar en själv. Men jag argumenterade också för att, Foucaults tillåtande inställning till trots, det finns orättfärdiga sätt att använda hans idéer på. En orättfärdig användning av Foucault skulle kunna vara att plocka en av hans enskilda idéer ur sitt sammanhang och använda den på ett sätt som motsäger Foucaults ontologiska ståndpunkt, en ståndpunkt som utgör den grogrund ur vilken Foucaults tankesystem vuxit fram. En annan orättfärdig Foucaultanvändning är om författaren skulle använda sig av Foucaults teorier

utöver de gränser som författarens egna ontologiska ståndpunkt sätter. Som ett led i denna uppsats kritiska intention så kommer jag således att presentera de ontologiska ståndpunkter som mitt källmaterial återger och jämföra dessa ståndpunkter med Foucaults egna. När min analys är slutförd blir det sedan tydligt om Foucaultanvändningen hållit sig inom de ontologiska ramverk som begränsar den.

En viktig undersökning som det ofta refereras till i svensk psykiatrichistoria är Roger Qvarsells *Ordning och behandling*.⁴⁸ Qvarsells utgångspunkt är det faktum att psykiatrin etablerades som behandlingsmetod i Sverige på 1820-talet, alltså nästan ett halvt sekel innan psykiatrins etablerande som vetenskap. Qvarsell vill förstå psykiatrin och dess framväxt och för honom så utgör det tidiga 1800-talets samhälle den kontext inom vilken en sådan förståelse är möjlig eftersom: ”synen på sinnessjukdom är underordnad människosyn och världsbild”.⁴⁹ Qvarsell anser inte att sinnessjukvården utvecklades förutsättningslöst genom ett rent, vetenskapligt betraktande och kunskapsinsamlade: ”[b]efolkningstillväxten och de förändrade sociala relationerna, de humanitära och filantropiska idealen och övertygelsen att de sinnessjuka kunde botas var viktiga utgångspunkter för statsmaktens intresse för hospitalsverksamheten”.⁵⁰ Det finns alltså förutsättningar och vilkas existens möjliggör sinnessjukvårdens praktik och teori och Qvarsell talar om ett psykiatrins paradig: ”[p]sykiatrikerna vid 1800-talets början hävdade, oavsett vilken skolbildning de hörde till, att sinnessjukdomarna var en särskild typ av sjukdomar och att de sinnessjuka skulle behandlas av särskilda läkare som var lämpade för denna uppgift”.⁵¹ Påståendet ovan, kan liksom många av våra invanda föreställningar, te sig trivialt och självklart men liksom i så många andra fall så är det självklara i själva verket inte särskilt självklart – för att sinnessjukvården ska kunna existera förutsätts bland annat två saker: att sinnessjukdomar existerar samt att sinnessjukdomar är botbara, föreställningar som inte alltid har varit rådande i vår västerländska civilisation. Vad vi idag i kallar sinnessjukdom, eller tecken på sinnessjukdom, har, enligt Qvarsell begripliggjorts på fyra olika sätt genom den västerländska historien och alla fyra synsätt existerar i någon mån fortfarande. Men att sinnessjukdomarna började existera *som sjukdomar* innebar att det Platonska (sinnessjukdom som obalans i de krafter som utgör psyket enligt denna syn) och det Hippokratiska (obalans i kroppsvätskor som sjukdomsorsak, alltså en föregångare till det somatiska perspektiv som nu är rådande) sättet att begripliggöra beteende som idag anses sjuka segrade över det Judiska (sinnessjukdom som

48 Qvarsell, Roger: *Ordning och behandling. Psykiatri och sinnessjukvård i Sverige under 1800-talets första hälft*, Kungälv: Göteborgs offsettryckeri (1982)

49 Qvarsell, Roger: *Ordning och behandling*, s. 19

50 Qvarsell, Roger: *Ordning och behandling*, s. 29

51 Qvarsell, Roger: *Ordning och behandling*, s. 44

straff för moraliska överträdelser) och det Kristna (sinnessjukdom som besatthet av Djävulen).⁵²

Att sinnessjukdom existerar för oss *som sjukdom* är inte självklart, det har enligt Qvarsell att göra med att de religiösa perspektiv inom vilka ”sinnessjukdom” existerade *som straff* inte i samma grad råder över vårt nutida tänkande (i alla fall inte enligt Qvarsell). Men för att sinnessjukvården ska bli meningsfull så krävs det inte bara att sinnessjukdomarna existerar som sjukdomar, *vård* av sinnessjuka (till skillnad från *förvaring* av vansinniga som det tidigare var frågan om) förutsätter nämligen *behandlingsbarhet*.

Att vårda någon är bara meningsfullt så länge där existerar föreställningar om att de flesta sjukdomars ontologiska status ligger att de är ett patologiskt fenomen som går att manipulera, alltså att den sjuke kan botas och därmed återvända till det normalillstånd det innebär att vara frisk. Förutsättningarna för denna behandlingsoptimism lokaliseras Qvarsell till Upplysningen och den lockeska empirismen; till den biologiska utvecklingsläran; till Hegel och Herders historiefilosofier; till Comtes positivism; samt till Marx lära om människan som oskiljaktig från det samhälle som hon lever i.⁵³ Vad alla dessa tankar och läror har gemensamt är att människan, till stor del, är ett resultat av de intryck hon fått från sin omgivning och därmed är föränderlig – en annan omgivning innebär en annan människa. Människan är ingen statisk, historielös, från samhället självständig varelse med ett gudagivet förnuft och dessa tankar är, enligt Qvarsell, en förutsättning för att det ska bli möjligt att tänka sig behandling utan gudomligt ingripande: [m]ånga auktoriteter inom den tidiga sinnessjukvården hävdade att de sjuka måste isoleras från den miljö som givit dem skadliga intryck och ansåg därför att de stora centralhospitalen var en förutsättning för lyckad behandling”.⁵⁴ I och med att människan sågs som formbar så möjliggjordes också behandlingstanken, genom manipulera människans omgivning (genom att till exempel placera henne i ett sinnessjukhus) så kunde man påverka de intryck hon fick och därmed också vilken människa hon utvecklades till – en hälsosam miljö ledde till (såvida inte sjukdomen var kronisk) till en hälsosam människa.

Jag tar inte upp dessa tankar och idéer som Qvarsell ger uttryck för i syfte att appellera till dem som en förklaring till sinnessjukvårdens uppkomst, inte heller ämnar jag att utvärdera deras värde som sanna utsagor om en historisk process. Det är inte Qvarsellens enskilda faktapåståenden som jag vill påvisa utan den ontologiska ståndpunkt som kan skönjas i dessa.

Vad Qvarsell ger uttryck för är ju för att den historiskt specifika institutionen

---

52 Qvarsell, Roger: *Ordning och behandling*, s. 17-19

53 Qvarsell, Roger: *Ordning och behandling*, s. 22-23

54 Qvarsell, Roger: *Ordning och behandling*, 23-24

”sinnessjukvård” ska kunna existera så krävs vissa förutsättningar (förutsättningar som inte alltid har existerat och som kanske heller inte alltid kommer att existera) – sinnessjukvården är beroende av den historisk-kulturella kontext som möjliggör dess existens: ”psykiatrins framväxt är nära förbunden med sociala förändringar som gav underlag för tanken att sinnessjuka skulle behandlas och om möjligt botas”.⁵⁵ Qvarsells ontologiska ståndpunkt tycks således ha mycket gemensamt med Michel Foucaults, Foucault talade i *The Archeology of Knowledge* om ett *historiskt a priori*, alltså en samling historiska möjlighetsbetingelser vars existens är nödvändig för att den enskilda institutionen, tanken, handlingen, praktiken etc. ska vara meningsfull och därmed kunna existera: ”this *a priori* does not elude historicity: it does not constitute, above events, an unmoving heaven, an atemporal structure; it is defined as the group of rules that characterize a discursive practice: but these rules are not imposed from the outside on the element that they relate together; they are caught up in the very things that they connect; and if they are not modified with the least of them, they modify them, and are transformed with them into certain decisive thresholds. The *a priori* of positivities is not only the system of a temporal dispersion; it is itself a transformable group”.⁵⁶ Sinnessjukvården är sammanflätad med den historisk-kulturella kontext inom vilken den blir meningsfull, en kontext som är föränderlig i tid. Sakernas tillstånd är historiskt.

En annan undersökning vars ontologiska ståndpunkt också har mycket gemensamt med Foucaults är Lars-Eric Jönssons *Det terapeutiska rummet*.⁵⁷ Jönssons avslutar sin undersökning med orden: ”[a]v människan hade det blivit en patient” och dessa ord är i mångt och mycket en sammanfattning av hans undersökning. Jönsson menar att ”patienten inte finns som en absolut eller tidlös kategori utan blir till genom praktiker som han eller hon möter på anstalten”.⁵⁸ Här kommer jag direkt att tänka på Michel Foucaults text *What is Enlightenment?*, där ju Foucault beskriver sitt eget undersökningsförfarande som ”a historical investigation into the events that have led us to constitute ourselves and to recognize ourselves as subjects of what we are doing, thinking, saying”.⁵⁹ Jönssons säger om sitt eget undersökningsförfarande att det ”utgår underifrån, inte i socialt avseende utan genom att fokusera på den praktiska sinnessjukvården, vad som görs och händer på sjukhuset, för att därefter konstruera betydelser kring görandet och händelsen”.⁶⁰ Vid första anblick tycks

---

55 Qvarsell, Roger: *Ordning och behandling*, 44

56 Foucault, Michel: *The Archeology of Knowledge. And The Discourse on Language*, New York: Vintage Books (1972), s. 127

57 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet. Rum och kropp i Svensk sinnessjukvård 1850-1970*, Stockholm: Carlssons bokförlag (1998), s. 256

58 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 44

59 Foucault, Michel: *What is Enlightenment?*, s. 46

60 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 44

således Jönssons och Foucaults ontologiska ståndpunkter och deras undersökningsförfaranden ha mycket gemensamt. Stämmer detta första intryck?

Jönssons undersökning analyserar svenska sinnessjukhus mellan 1850 och 1970 och en viktig del av och utgångspunkt för undersökningen är att där inom den svenska sinnessjukvården existerade (något som säkerligen gäller för fler länder) en kunskapsproduktion som var relaterad till rummets utformning: ”min avsikt att här undersöka den psykiatriska kunskap som byggdes upp kring patienten, hur denna kunskap kom till och några av de förutsättningar som krävdes. Dessa förutsättningar ska framförallt knytas an till sinnessjukanstalten och den specifika rumsliga utformning och ordning som där rådde.”⁶¹ Ett exempel som Jönsson tar upp är de nya öppna salarna där sängarnas gavlar var placerade längs med väggen: ”[s]om jag förstår det låg de mer betydelsefulla förändringarna i andra avseenden, inte minst den rumsliga ordning som de nya sjukhussalarna medförde”.⁶² Denna nya rumsliga ordning ansåg man gav rätt ”förutsättningar för läkaren att skaffa sig en korrekt uppfattning av sjukdomen. [...] Detta till skillnad från den sjukdomsbild som kunde pusslas ihop av observationerna av en patient instängd i cell”.⁶³ Denna rumsliga ordning och den nya kunskap som var resultatet av den ledde till uppkomsten av två typer av subjekt eftersom ”[p]atienten finns inte utan psykiatrikern. Psykiatrikern finns inte utan patienten”.⁶⁴ Vi kan alltså konstatera att Lars-Eric Jönsson och Michel Foucault har en ontologisk ståndpunkt som är snarlik i så mån att de inte ser uppkomsten av kunskapen och de olika subjekspositionerna (psykiatriker och patient) inom ramen för sinnessjukhuset som ett resultat av ett ”rent” betraktande – den för sinnessjukhusets specifika rumsliga ordningen utgör en del av det *historiska a priori* inom vilket vården, patienten och psykiatrikern möjliggörs.

En tredje undersökning som ska analyseras är Mikael Eivergårds artikel *Frihet makt och disciplin*.⁶⁵ Eivergård själv skriver att: ”[d]en [för artikeln] centrala frågan kan sägas gälla hur moderna maktutövningstekniker tog sig uttryck i sinnessjukhusets miljö. Utgångspunkt tas i Michel Foucaults resonemang kring den disciplinära maktens karaktär och då framförallt i dess frigörande potential”.⁶⁶ Längre fram i uppsatsen kommer jag att behandla hur Eivergård använder sig av Foucaults tankar kring den disciplinära makten, för tillfället kommer jag dock att nöja mig med att kort illustrera det gemensamma i Eivergårds och Foucaults ontologiska

---

61 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 51-52

62 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 101

63 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 102

64 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 53

65 Eivergård, Mikael: ”Frihet, makt och disciplin. Om social styrning i svensk sinnessjukvård”. I: Fredriksson, Johannes & Larsson, Esbjörn (red.): *Att rätt förfoga över tingen. Historiska studier av styrning och maktutövning*, Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 34 (2007)

66 Eivergård, Mikael: ”Frihet, makt och disciplin”, s. 159

ståndpunkter.

Eivergård skriver att: ”[d]enna förändring inom sinnessjukvården [den disciplinära maktens användning av frihet som styrningsmedel] följer en generell tendens i välfärdssamhällets maktutövningsstrategier, vilka inte längre syftar till att isolera och marginalisera utan att integrera och normalisera”.⁶⁷ Vidare skriver Eivergård att makten inte är statisk eller oberoende av historisk-kulturella förutsättningar: ”[m]etoderna för hur makt utövas måste relateras till den moderna erfarenheten, alltså till det komplex av idéer, praktiker och föreställningar som sedan 1700-talet präglat västvärldens politiska styrningsformer”.⁶⁸ Hur makt utövas har alltså skiljt sig åt genom olika historiska epoker och det sker dessutom i ett samspel med den rådande historiska kultur som existerar, således tycks Eivergård anse att inte ens makten är oberoende det *historiska a priori* som betingar den. Verkligheten existerar historisk och är således kontingent, en åsikt som, jag tidigare visat, delas av Michel Foucault och utgör ett centralt element i hans ontologiska ståndpunkt.

Den sista undersökningen som utgår från underliggande ontologiska ståndpunkter liknande Foucaults är Cecilia Riving *Icke som en annan människa*.⁶⁹ På ett generellt plan så beskriver Riving sin undersökning såhär: ”I grunden handlar avhandlingens frågeställning om de mekanismer som formar människors bild av normalitet och sjukdom. Dessa mekanismer verkar och underhålls i ett samhälles kultur och sociala strukturer”.⁷⁰ Psykisk sjukdom är, enligt Riving, kulturbunden och genom att historiskt studera de mekanismer som format människors bild av normalitet och sjukdom så ”problematiseras de attityder och föreställningar som i samtiden kan te sig självklara och essentiella”.⁷¹ Vad Riving gör i sin undersökning är att försöka att analysera hur idéer psykisk sjukdom formats i ett möte mellan psykiatrin och lokalsamhället i en viss historisk-kulturell kontext och genom dessa studier vill hon alltså visa att psykisk sjukdom är kulturbunden och det i vår verklighet som många gånger kan te sig självklart och essentiellt är så bara skenbart. En sådan studie förutsätter således ett studieobjekt som kan bestämmas och kritiseras utifrån sina historiska möjlighetsbetingelser, något som i sin tur förutsätter att man utgår från en ontologisk ståndpunkt som liknar Foucaults.

De fyra undersökningar som hittills analyserats kan sägas förkropppliga en foucaultsk (i så mån att deras ontologiska ståndpunkt är förenlig med Foucaults) ontologisk ståndpunkt,

---

67 Eivergård, Mikael: ”Frihet, makt och disciplin”, s. 171

68 Eivergård, Mikael: ”Frihet, makt och disciplin”, s. 159

69 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*, Hedemora: Gidlunds förlag (2008)

70 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 16

71 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 14

detta gäller inte för den femte och sista undersökningen. I Eva Eggebys avhandling *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen*⁷² gör sig istället Condorcets (som här får illustrera Upplysningen i stort) ande påmind. Eggebys undersökning analyserar vården och ekonomin på Danvikens dårhus under perioden 1750-1861. Om sin undersökning skriver Eggeby att: "[m]itt syfte med denna avhandling är inte att skriva en monografi över Danvikens dårhus, utan att skapa en vidare bild av de villkor människorna som vårdades där levde under".⁷³ Eggebys utgångspunkt inför sin studie är en civiliseringsteori som ser på civilisering som en historisk process som innefattar fyra aspekter: "[d]essa är *respekten för människoliv, omsorgen om svaga grupper, rätten till likvärdig behandling och personlig autonomi och tolerans*".⁷⁴ Det är inte här nödvändigt att gå in på detaljer i Eggebys analys men utifrån den så kommer hon fram till slutsatsen att de förändringar i vården på Danvikens dårhus som Eggeby ser som tecken på en ökad humanisering bekräftar hennes civiliseringsteori: "[j]ag anser ändå att jag kan hävda att en viss humanisering pågått under min undersökningsperiod, och att denna humanisering ligger i linje med den nämnda civiliseringsprocessen".⁷⁵ Men det är ingen civilisering som kommit underifrån: "[s]narare handlar det här om en civilisering uppifrån, från en mer upplyst och bildad social kategori. Men jag tycker mig inte heller se något generellt motstånd mot ett mer empatiskt synsätt. Civilisering uppifrån, ja troligen, men inte med tvång".⁷⁶

Civiliseringsteorin försöker förklara historien genom att göra anspråk på att den har funnit den lagbundenhet som kan förklara den historiska utvecklingen. Eftersom en sådan lagbundenhet förklarar själva historien så kan inte dess ontologiska status också samtidigt vara av historisk karaktär utan måste således istället karakteriseras som transcendental: civiliseringsteorin blir det *formella a priori* mot vilket Foucault kontrasterar sitt *historiska a priori* och således är den inte förenlig med Foucaults ontologiska ståndpunkt, en ståndpunkt som inte tillåter några transcendentala storheter förlagda på en oåtkomlig nivå likt Platons former. Utifrån Foucaults ståndpunkt kan inte historien förstås som en linjär utveckling, en utveckling vars förklaringsprincip är förlagd utanför det historiska: historien – alltså verkligheten i stort – måste förstås historiskt på sina egna villkor eftersom dess Vara är just *historiskt*: [g]enealogy does not oppose itself to history as the lofty and profound gaze of the philosopher might compare to the molelike perspective of the scholar; on the contrary, it

---

72 Eggeby, Eva: *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen. Vårdande, vård och ekonomi på Danvikens dårhus 1750-1861*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International (1996)

73 Eggeby, Eva: *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen*, s. 40

74 Eggeby, Eva: *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen*, s. 2

75 Eggeby, Eva: *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen*, s. 243

76 Eggeby, Eva: *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen*, s. 243

rejects the metahistorical deployment of ideal significations and indefinite teleologies”.⁷⁷

Jag har inte kontrasterat Eggebys ontologiska ståndpunkt med Foucaults i syfte att argumentera för att Eggeby har fel och Foucault rätt. Mitt syfte har helt enkelt varit att helt enkelt, utan någon värdering från min sida, visa att de är oförenliga med varandra, något som är viktigt att ha i åtanke när Eggebys användning av foucaultska tankeelement analyseras – Eggebys ontologiska ståndpunkt begränsar nämligen det sätt varpå hon kan använda Foucaults idéer och detta måste jag ha i åtanke inför den, om än modesta, kritiska uppgift jag företagit mig.

Det är nu tid för analysen av den konkreta användningen av Foucaults tankar och idéer och startpunkten för denna del av min analys är hur Foucaults tidiga verk *Vansinnets historia*, och de idéer som där kommer till uttryck, har använts och tagits emot av de undersökningar i svensk psykiatrihistoria som jag har valt att analysera.

6.2 Den repressiva makten

De flesta (alla förutom Mikael Eivergårds) av de undersökningar som jag har analyserat refererar till *Vansinnets historia* och då ofta med förklaringen att det var ett omvälvande arbete som gav upphov till en helt ny typ av undersökningar. Roger Qvarsell skriver till exempel: ”En särställning i litteraturen intar den tidigare nämnda Michel Foucaults »Histoire de la folie à l’âge classique« från 1961. Foucault är en av de första som skrivit om psykiatrins historia utan att själv vara medicinskt utbildad och han är inte intresserad av de vetenskapliga framstegens betydelse, vilket annars varit vanligt i medicinhistorisk litteratur. Boken har ur historisk synvinkel många brister och generaliseringar utifrån ett begränsat material, tvivelaktiga tolkningar och direkta felaktigheter, men dess teser är ändå väl värda att närmare begrundas”.⁷⁸ Den kritik mot *Vansinnets historia* som Qvarsell tar upp tycks vara återkommande, Eva Eggeby skriver att: ”[f]ör Foucaults del så saknar jag dessutom den empiriska prövning jag anser nödvändig inom vetenskapen”⁷⁹ och i *Icke som en annan människa* ger Cecilia Riving uttryck för att hon anser *Vansinnets historia* vara alltför ensidig i sitt fokus.⁸⁰ Men trots att *Vansinnets historia* nämns så är det, i mitt källmaterial, bara Eva Eggeby som på allvar tagit sig an boken, i hennes fall i form av en polemik mot dess

---

77 Foucault, Michel: *Nietzsche, Genealogy, History*, s. 370

78 Qvarsell, Roger: *Ordning och behandling*, s. 13-14

79 Eggeby, Eva: *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen*, s. 215

80 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*: s. 18-19, 287

utgångspunkt, undersökningsförfarande samt slutsatser.

Eva Eggeby utgår som bekant från en civiliseringsteori som innebär en tilltro till att historien utvecklas mot allt högre grad av humansiering (empati, mellanmänsklig hänsyn, hänsyn gentemot svagare grupper) och hon anser att Foucault är alltför dystopisk i *Vansinnets historia*: ”Foucault misstrodde genom hela sitt författarliv att den fanns en humanitär ambition i samhällets agerande gentemot svagare grupper. [...] Har man anledning att se på den institutionaliserade psykiatrins historia med Foucaults svärtade glasögon, eller bör man framhålla en ljusare bild?”.⁸¹ Eggeby vet förstås redan svaret på sin retoriska fråga och med stöd av sin civiliseringsteori som målar hon upp en bild som hon anser vara fri från den ideologiska färgning som hon anser att Foucaults bild i *Vansinnets historia* har. Hur går hon då tillväga?

I sin kritik av *Vansinnets historia* så utför Eggeby först en reduktion, hon reducerar *Vansinnets historia* till två huvudteser: ”Foucault driver i *Vansinnets historia* framförallt två teser. Den ena innebär att samhället behöver en utstött grupp, och att de vansinniga efterträdde de leprasjuka som denna rituellt avskilda grupp. [...] Den andra tesen handlar om kontroll och normalisering av de vansinniga. [...] Dessa två Foucaultska teser [...] uppfattar jag som illa underbyggda”.⁸² Eva Eggeby anser alltså att dessa två teser är fundamentala för *Vansinnets historia* och om hon lyckas förkasta dem så förkastar hon också vad hon anser vara den centrala slutsatsen i *Vansinnets historia*, nämligen: ”Foucaults misstro mot förekomsten av humanism och god vilja”.⁸³

Eggeby vill pröva, vad hon anser vara, Foucaults två huvudteser på exemplet ”Danvikens dårhus” och om hon lyckas förkasta dem så förkastar hon också Foucaults slutsatsers generella anspråk och bereder därmed väg för sin civiliseringsteori som förklaringsmodell. För att kunna pröva Foucaults två teser på Danvikens dårhus så väljer Eggeby en operationalisering där hon omvandlar Foucaults två teser till tre prövbara hypoteser som hon sedan prövar genom att analysera Danvikens dårhus: ”Av ovanstående kan man formulera tre grundläggande foucaultska hypoteser att ta ställning till empiriskt [...] 1) De vansinniga efterträdde de leprasjuka som utstött grupp. [...] 2) Vården av de vansinniga var till för att befria samhället från 'onormala' individer samt korrigera de intagnas beteende. [...] 3) Vårdens specialisering och framförallt psykiatrins professionalisering har medfört en förskjutning från kontroll över kroppen till kontroll över själen.”⁸⁴

---

81 Eggeby, Eva: *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen*, s. 214

82 Eggeby, Eva: *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen*, s. 215-216

83 Eggeby, Eva: *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen*, s. 216

84 Eggeby, Eva: *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen*, s. 216-217

Eggeby prövar dessa hypoteser och kommer fram till att inte någon av dem kan sägas stämma in på exemplet Danviken och därmed så anser hon sig ha ”visat på några faktorer som gör att Michel Foucaults uppfattning om sinnessjukvårdens roll har varit att i första hand kontrollera avvikare kan förkastas, åtminstone som ett generellt påstående”.

Eva Eggeby har alltså använt sig av *Vansinnets historia* som motbild till sin egen undersökning och hennes inställning till, vad hon kallar för, Foucaults huvudteser kan beskrivas som negativ. Hon använder sig inte pragmatiskt av Foucault i syfte att belägga några faktapåståenden eller för att knyta an sin analys till någon av Foucault formulerad teori, hennes sätt att använda sig av *Vansinnets historia* måste helt enkelt beskrivas som polemiskt.

Eggebys undersökning var den enda i mitt källmaterial som på allvar använde sig av Michel Foucaults *Vansinnets historia*. Med ett annat urval av källmaterial så hade kanske användningen av *Vansinnets historia* varit mer frekvent men jag ser inte den uteblivna användningen av *Vansinnets historia* som något problem för min uppsats, mitt syfte har inte varit att ge en fullständig bild av Foucaultanvändningen i svensk psykiatrihistoria och via Eggebys undersökning har vi åtminstone fått en ganska bra inblick i hur *Vansinnets historia* kan användas inom forskningsfältet psykiatrihistoria.

I mitt källmaterial har användningen av Foucaults senare undersökningar (de som kommer efter *The Archeology of Knowledge* och av vilka den första är *Övervakning och straff*) varit mycket mer påtaglig och frekvent än användningen av Foucaults tidiga undersökningar (*The Birth of the Clinic* utgör dock ett undantag i detta avseende för en analys av hur detta verk har använts i mitt källmaterial se avsnittet *Övrig användning av Foucault inom svensk psykiatrihistoria*). Det kommande avsnittet kommer således att inrikta sig på en analys av hur mitt källmaterial använt sig av foucaultska tankeelement inom ramen för vad jag kallar *Foucaults analytik av den produktiva makten*. Denna del av hans tänkande representerar (som jag har visat i bakgrundsavsnittet) ett brott med hans tidiga, och ganska utvecklade, syn på makten som i huvudsak repressiv. Denna del av Foucaults tänkande har inspirerat, och fortsätter att inspirera, många undersökningar inom psykiatrihistorisk forskning.

6.3 Analytiken av den produktiva makten

I bakgrundsavsnittet skisserade jag kort vad jag kallade för *Foucaults analytik av den produktiva makten* och i min analys av Foucaultanvändningen i svensk psykiatrihistoria har

jag funnit Foucaultinspirerade undersökningar av maktens faktiska utövande, funktion och konsekvenser, dessa analytiker av maktutövning ska vi nu titta närmare på.

En i detta avseende intressant undersökning, som i mångt och mycket verkar ha inspirerats av Foucaults tanke-system, är Lars-Eric Jönssons *Det terapeutiska rummet*. Jag har tidigare i uppsatsen nämnt likheterna mellan Jönssons och Foucaults ontologiska ståndpunkter men det finns även många likheter vad gäller deras undersökningsförfaranden. I Jönssons analys av synen på, och behandlingen av, patienten i svensk sinnessjukvård inom perioden 1850-1970 så spelar utgångspunkten att ”sinnessjukanstalten och den specifika rumsliga utformning och ordning som där rådde” utgjorde viktiga förutsättningar för den psykiatriska kunskap som byggdes upp kring patienten (som till och med skapade patienten som subjekt) stor roll.⁸⁵ Här finns en närhet till Foucaults teori om det produktiva samspelet mellan makt och kunskap: ”En tanke som driver min undersökning är att olika typer av rum skulle medverka till olika former av kunskap”.⁸⁶ Den rumsliga ordningen – sättet att utforma rummet – ses som en typ av maktutövning, en maktutövning som leder till en ökad kunskap om patienten: ”I de stora salarna [på de somatiska sjukhusen, en rumslig ordning som kom att inspirera utformningen av de nya sinnessjukhusen] låg kropparna exponerade för läkaren och hans personal. Tack vare det stora antalet bädda uppställda med gavlarna mot väggarna kunde dessutom ett fåtal personer observera flera patienter samtidigt. [...] Den kliniska blicken kunde utan hinder röra sig över patientens kropp [inom sinnessjukhuset kunde man lättare observera patientens beteende]”.⁸⁷ Men likt Foucault så betonar Jönsson att det rör det sig om ett *samspel* mellan kunskapen och makten: ”Liksom psykiatrins diagnoser utvecklades och komplicerades blev de sinnessjukas kategorier allt fler. Och den sinnessvårdande praktiken ställde ett mer differentierat rum till förfogande”.⁸⁸ Kunskaper återverkar således också på makten – den kunskap som utvecklats inom en viss rumslig ordning och leder till nya diagnoser kan också leda till att det blir meningsfullt att omforma rummet då en ny typ av diagnos kan kräva ett visst typ av rum, det är alltså ett samspel det här är frågan om. Jönsson bekräftar själv att hans syn på maktens karaktär är format av Foucaults teorier: ”Makt ser jag i enlighet med Foucaults maktbegrepp som något som utövas. Makten är med andra ord inget man äger och överförs inte som en egendom [...] maktutövning mobiliserar och producerar också kunskap. [...] Journalen är som jag ser det ett åskådligt exempel på detta. [...] Patientjournalen är en akt vars successiva tillkomst i sig innebär en maktutövning [...]

---

85 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 51

86 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 75

87 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 72 & 93

88 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 145

Maktutövning uttrycks således i min undersökning som vissa företeelser förlagda till en skala från skrivandet i journalen till det fysiska tvång som tillämpades i syfte att knyta patienten till en bestämd plats” .⁸⁹

Lars-Eric Jönsson ger, likt Foucault, makten en konstitutiv roll i så mån att makt-kunskap samspelet är produktivt, det är i detta sammanhang vi ska förstå hans två påståenden att ”[a]v människan hade blivit en patient”⁹⁰ och ”[p]atienten finns inte utan psykiatrikern. Psykiatrikern finns inte utan patienten”.⁹¹ Psykiatrikern och patienten existens är inte absolut, den är historisk och som subjektscategorier så konstitueras de således *i tiden*, något som gör det möjligt att bedriva ”a historical investigation into the events that have led us to constitute ourselves and to recognize ourselves as subjects of what we are doing, thinking, saying”.⁹² Trots att han inte gjort en foucaultsk undersökning i strikt bemärkelse (det vill säga en undersökning där, de av Foucault framarbetade, genealogiska och arkeologiska tillvägagångssätten används) så påminner Jönssons undersökning en hel del om det kritiska projekt som Foucault beskriver i *What is Enlightenment?*: en viktig del av Jönsson undersökning är att visa hur patienten (och därmed psykiatrikern eftersom det finns inga psykiatriker utan patienter) är ett resultat av historiska processer, ett resultat av ett samspel mellan makt och kunskap inom ramen för sinnessjukhusets rumsliga ordning.

Kortfattat så kan man alltså säga att Lars-Eric Jönsson bedriver en typ av undersökning vars tillvägagångssätt liknar den senare Foucaults och att den explicita användningen av foucaultska tankeelement utgörs av en anknytning till Foucaults teori om det produktiva makt-kunskapssamspelet. Men det finns även andra sätt att använda sig av Foucaults senare maktteori och ett sådant kan illustreras av Mikael Eivergårds undersökning *Frihet, makt och disciplin*. Inom ramen för den undersökningen så analyserar Eivergård hur ”frihet” har kommit att bli en modern maktutövningsteknik.

Eivergård beskriver syftet med sin artikel på följande vis: ”I denna artikel diskuterar jag hur frihet, eller rättare sagt, föreställningar om frihet, har använts som ett styrningsredskap inom den moderna sinnessjukvården. Den centrala frågan kan sägas gälla hur moderna maktutövningstekniker tog sig uttryck i sinnessjukhusets miljö. Utgångspunkt tas i Michel Foucaults resonemang kring den disciplinära maktens karaktär och då framförallt i dess frigörande potential.”⁹³ Med stöd i Foucaults resonemang så argumenterar alltså Eivergård föreställningen om att relationen mellan makt och frihet bäst karakteriseras en dikotomi bör

---

89 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 38-40

90 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 256

91 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 53

92 Foucault, Michel: *What is Enlightenment?*, s. 46

93 Eivergård, Mikael: *Frihet, makt och disciplin*, s. 159

förkastas, istället kan frihet till och med vara en del av maktutövandet i ett visst historiskt samhälle: ”[d]et vore alltså ett misstag att uppfatta makt och disciplin som en motsats till frihet”.⁹⁴

I sin undersökning så försöker Eivergård alltså visa att den ökade friheten (i termer av mindre yttre tvång samt introducerandet av patientens medbestämmande och medansvar i sin egen vistelse på sinnessjukhuset) som ges patienten bör ses som en *förändring* – snarare än ett avtagande – av de maktutövningstekniker som verkar: ”[d]enna process bör inte förstås i termer av vare sig mindre maktutövning eller ökad humanitet. Istället bör den fattas som en maktövningsteknik som verkar just genom att göra individen fri. Denna frihet är emellertid inte villkorslös utan intimt kopplad till en serie av normaliserande processer. [...] Den disciplinära makten syftar till att på samma gång reglera människan och göra henne fri”.⁹⁵

Men hur kommer det sig att makten kan verka genom frihet? Är det inte en fullkomligt absurd tanke som motsäger säger sig själv? Inte om vi förkastar tanken att det råder en dikotomi mellan å ena sidan frihet och å andra sidan makt, Foucault menar att denna dikotomi har sina rötter i vad han kallar för det den juridico-diskursiva maktdiskursen (en diskurs som kan skådas bland annat i traditionell politisk filosofi), inom denna diskurs betraktas makten som: ”a power that only has the negative on its side, a power to say no; in no condition to produce, capable only of posting limits, it is basically anti energy”.⁹⁶ Denna syn på makt är i mångt och mycket en syn som råder över vårt tänkande men som inte har sin grund i hur makten faktiskt fungerar. Vill vi studera hur makten konkret fungerar i en specifik historisk situation – det vill säga om vi vill företa oss en *analytik* av makten – så måste vi frigöra oss från den juridico-diskursiva maktdiskursen: ”it seems to me that this analytics [of power] can be constituted only if it frees itself completely from a certain representation of power that I would term – it will be seen later why – 'juridico-discursive’”.⁹⁷ Den moderna maktens faktiska sätt att fungera motsäger de idéer om maktens funktionssätt som formuleras inom ramen för den juridico-politiska maktdiskursen och istället säger Foucault om den moderna maktens funktionssätt att: ”these power mechanisms are, at least in part, those that, beginning in the eighteenth century, took charge of men's existence, men as living bodies. [...] [T]he new methods of power whose operation is not ensured by right but by technique, not by law but by normalization, not by punishment but by control, methods that are employed by all levels and in forms that go beyond the state and its apparatus”.⁹⁸

94 Eivergård, Mikael: *Frihet, makt och disciplin*, s. 159

95 Eivergård, Mikael: *Frihet, makt och disciplin*, s. 170

96 Foucault, Michel: *The History of Sexuality: 1*, s. 85

97 Foucault, Michel: *The History of Sexuality: 1*, s. 82

98 Foucault, Michel: *The History of Sexuality: 1*, s. 89

Det är inom ramen för denna moderna typ av normaliserande makt som, Eivergård med stöd av Foucaults teorier argumenterar för att, ”frihet” blir ett möjligt styrredskap. Om det faktum att man började tillämpa generell ”frigång” (man släppte lös dårarna!) inom sinnessjukvården skriver Eivergård att: ”[f]rigång i olika former var en av flera tekniker som på ett eller annat sätt lösgjorde patienten från sjukhusets direkta inflytande. [...] Med Michel Foucault kan vi säga att patienten övergick från en lag- och regimstyrd till en normreglerad värld när han eller hon lämnade avdelningen.”⁹⁹ Men hur fungerar denna normaliserande maktutövning i praktiken? Hur blir det möjligt att använda frihet som styrningsredskap utan att anarki uppstår?

Att frihet kan användas som styrningsredskap har som sagt att göra med den nya maktens funktionssätt men hur går det till rent konkret? Frihetens intåg i maktutövningen har möjliggjorts av att maktens kapillärer spridit sig till att omfatta fler och fler områden av människors liv: ”a power that exerts a positive influence on life, that endeavors to administer, optimize, and multiply it, subjecting it to precise controls and comprehensive regulations. [...] [A] power whose task it is to take charge of life needs continuous regulatory and corrective mechanisms. [...] A normalizing society is the historical outcome of a technology of power centered on life”.¹⁰⁰

Enligt Eivergård gav man patienten mer frihet men man använde sig också av en, vad Foucault kallar för, normaliserande typ av makt som var förvisso mindre tvingande än tidigare maktutövningstekniker men som samtidigt inbegrep fler områden av patientens liv och beteenden, en maktutövning som agerade i samma stund som den sjuke – inom ramen för den frihet som givits honom – valt ett felaktigt beteende: ”[u]tövandet av normalisering ägde [...] rum genom ett fastställande av de olämpliga och felaktiga handlingarna som man på ett eller annat vis försökte korrigera, vanligtvis genom tillsägelser eller temporära förluster av förmåner”.¹⁰¹ Man använde sig av belöningssystem istället för tvång och om patienten betedde sig felaktigt så drog man tillfälligt in belöningen: ”[s]å länge normalitetens yttre gränser inte överträddes var straffen för olämpligheter och slarv sällan långvariga”.¹⁰² Man gav alltså patienten frihet men man kunde också dra tillbaka denna frihet för ett tag, detta var en del av maktutövandet inom ramen för sinnessjukvården och enligt Eivergård så blev konsekvensen av denna strategi att det ”[i] denna disciplinära logik skapades den självreglering som utgjorde förutsättningarna för ett sjukhus med fria patienter”.¹⁰³ Frihet inom sinnessjukvården

99 Eivergård, Mikael: *Frihet, makt och disciplin*, s. 167

100 Foucault, Michel: *Sexualitetens historia: 1*, s. 137 & 144

101 Eivergård, Mikael: *Frihet, makt och disciplin*, s. 168

102 Eivergård, Mikael: *Frihet, makt och disciplin*, s. 168

103 Eivergård, Mikael: *Frihet, makt och disciplin*, s. 168

ledde alltså inte per automatik till anarki utan konsekvensen, enligt Eivergård, blev istället att: ”[p]atienten omvandlas från ett passivt lydnadsobjekt till ett subjekt som aktivt deltar i sin egen underordning och identifikation som patient”.¹⁰⁴

Sammanfattningsvis så kan man alltså säga om Foucaultanvändningen inom ramen för Eivergårds undersökning inriktat sig på en användning av Foucaults teori om makten som normaliserande och, i viss grad, tillåtande. Denna maktteori återfinns framförallt i Foucaults *Viljan att veta* (Sexualitetens historia volym 1.) och Foucault utarbetade den teorin genom att förkasta vad han anser vara en rådande syn på makten, nämligen att den endast utövas repressivt och förtryckande.¹⁰⁵ Eivergård är positiv till Foucaults teori i så mån att han ser den som väl lämpad att applicera på exemplet svensk sinnessjukvård och eftersom Foucaults teori är *utgångspunkten* för hans artikel så finns det fog för att hävda att Eivergårds inställning till Foucault inte endast är pragmatisk.

En annan undersökning som kan anses manifesteras en positiv inställning till Foucault är Cecilia Rivings *Icke som en annan människa*. Syftet med, och de frågeställningar som vägleder, Rivings undersökning är: ”[h]ur formades föreställningar om psykisk sjukdom i mötet mellan lokalsamhället och psykiatrin under 1800-talets andra hälft?; Hur definierades psykisk sjukdom av lekmän och läkare?; Hur påverkades psykiatrins vetenskapliga utveckling av mötet med lokalsamhället? [...] I grunden handlar avhandlingens frågeställning om de mekanismer som formar människors bild av normalitet och sjukdom. Dessa mekanismer verkar och underhålls i ett samhälles kultur och sociala strukturer”. Riving undersöker alltså hur mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället konstituerade mentalsjukdomarna och i hennes undersökning så betonas genomgående ambivalensen i psykiatrins roll – samtidigt som psykiatrin gjorde anspråk på vetenskaplighet så var den till stor del beroende av lokalsamhällets tolkningar av avvikande människor. Lokalsamhället försåg (och fortsätter att förse) psykiatrin med ”avvikande” människor, vars avvikelse sedan ges en medicinsk prägel.¹⁰⁶

Angående Foucault så skriver Riving följande: ”Foucaults föreläsningar [*Psychiatric Power* från Collège de France år 1974] är värdefulla för avhandlingen då de ingående problematiserar mötet mellan psykiatriken och lekmannen i en historisk kontext”.¹⁰⁷ Men hur använder sig då Riving av Foucaults idéer om den moderna makten mer konkret? Det är relevant för Riving att använda sig av Foucault i sin undersökning eftersom: ”[p]sykiatrins

¹⁰⁴Eivergård, Mikael: *Frihet, makt och disciplin*, s. 170

¹⁰⁵För Foucaults beskrivning om vad han anser vara den rådande erfarenheten av den moderna makten se avsnittet ”The Repressive Hypothesis” i: Foucault, Michel: *The History of Sexuality: 1*, s. 15-49

¹⁰⁶ Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 116

¹⁰⁷ Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 38

disciplinerande funktion är tydlig även i det svenska källmaterialet”.¹⁰⁸ Enligt Riving så kännetecknades 1800-talets psykiatri av: ”ett betydande glapp mellan teori och praktik. I teorin var psykiatrin en framväxande medicinsk disciplin med stark neurobiologisk orientering. I praktiken handlade det mer om att skapa reda i ett sammelsurium av mänskliga beteenden och avvikelser, att försöka förstå och praktiskt hantera”.¹⁰⁹ Riving tar också stöd i Foucaults föreläsningar från Collège de France när hon argumenterar för glappet mellan psykiatrins teori och praktik: ”Michel Foucault påpekade i sina föreläsningar på Collège de France att psykiatrins sanningsdiskurser sällan tillämpades i behandlingen på hospitalen. Dessa sanningsdiskurser var dels den kliniska kunskapen – klassifikation, nosologi – och dels den anatomiska-patologiska kunskapen – sökandet efter organiska sjukdomsorsaker. Enligt Foucault utvecklades psykiatrisk praxis under denna vetenskapliga överbyggnad men den kom inte till användning”.¹¹⁰

Vad var det så som karakteriserade den – från psykiatrisk vetenskap oberoende – psykiatriska praxis som ägde rum inom ramen för sinnessjukvården? Med stöd i Foucault föreläsningar så argumenterar Riving för att psykiatrisk praxis kan: ”kopplas till en ny disciplinär regim, inom vilken makten uttrycktes som norm snarare än lag. I denna subjektiviering av individen hade hospitalen en central plats. Sinnessjukvårdens syfte var framförallt att inskräpa ordning, lydnad och moralisk tukt”.¹¹¹ Riving finner alltså i sin egen analys stöd för att ett maktutövande som var disciplinär och normerande till sin typ var en viktig del av den psykiatriska praxis som utövades i svensk sinnessjukvård under 1800-talets andra hälft. Riving använder sig således av Foucault på ett sätt som linkar Eivergårds, hon anser att Foucaults analytik av den moderna makten kan användas som en teori för att förstå även svensk sinnessjukvård. Det är inte bara frågan om en förtryckande makt inom svensk sinnessjukvård inom 1800-talets andra hälft utan snarare en maktutövning som var produktiv i så mån att den producerade, och samspelade med, kunskap. Riving håller med Foucault när han menar att: ”läkarens symboliska kunskap formades genom ett antal ritualiserande praktiker. Dessa praktiker bestod exempelvis i en total kännedom om patientens biografi, en konstant övervakning och registrering av den intagnas beteende samt en kombination av medicinsk behandling och disciplinering där medicinen fick en straffande funktion samtidigt som straff framställdes som terapeutisk effektivt. Genom dessa tekniker förankrades läkarens roll och därmed också psykiatrin som klinisk vetenskap”.¹¹²

108 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 201

109 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 275

110 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 275

111 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 200-201

112 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 201

Det var framförallt två saker som, enligt Riving, gjorde en *vetenskaplig* psykiatri eftersträvansvärd: 1) psykiatrins beroende av lokalsamhället; 2) glappet mellan psykiatrins teori och praktik.

1) Då läkaren till stor del var beroende av lokalsamhällets tolkningar av avvikelser så uppstod ett behov av att, genom anspråk på vetenskaplighet, hävda sin roll och rätt gentemot lekmännen.¹¹³ 2) På grund av glappet mellan klinisk teori och praktik så uppstod problemet att rättfärdiga det maktutövande som egentligen inte var förankrat i medicinsk teori och här kunde vetenskapligheten fungera rättfärdigande: [a]nledningen till att denna fostrande makt skulle ha just en medicinsk stämpel hänför Foucault till behovet av en kunskapsbas som kunde motivera intagningen och hanteringen av patienterna”.¹¹⁴ Genom att hänvisa till medicinens vetenskapliga auktoritet skulle således det maktutövande som förekom inom psykiatri kunna rättfärdigas. Psykiatri vann till slut sin vetenskaplighet men det var just genom ett makt-kunskapsspel, det var inom ramen för psykiatrins ovetenskapliga praxis – i form av maktutövande – som den symboliska kunskap som sedan skulle ge psykiatri dess vetenskaplighet utvanns: [v]etenskapligheten låg i utövandet av ett antal praktiker, en sorts vardaglig kunskapsdemonstration som befäste deras roll som läkare”.¹¹⁵ Med stöd ifrån Foucaults undersökningar och teorier så argumenterar Riving i sin undersökning således för att psykiatrins vetenskaplighet är ett resultat av samspelet mellan maktutövning och kunskap.

Vi kan alltså sammanfatta Rivings användning av foucaultska tankeelement med att Rivings undersökning liknar den som Foucault genomför inom ramen för de föreläsningar med namnet *Psychiatric Power* som han höll på Collège de France 1974. Rivings utgångspunkt är den viktiga interaktion som Foucault menar äger rum mellan lokalsamhället och psykiatri. Explicit så använder sig Riving av Foucaults teori om det produktiva makt-kunskapsspelet och hon visar att psykiatrins vetenskaplighet är resultatet av en maktutövande praxis som från en början inte hade någon vetenskaplig förankring men som ledde till en symbolisk kunskap som sedan ledde till att psykiatri etablerades som vetenskap. Eftersom Foucaults teorier i mångt och mycket är hennes utgångspunkt så kan hon sägas ha en positiv inställning till hans tankesystem.

Den största delen av min analys är nu avklarad. De undersökningar som jag har analyserat inom ramen för detta avsnitt har alla haft en positiv inställning till Foucaults tankesystem och även om de i strikt metodologisk bemärkelse inte har varit foucaultska så har deras undersökningsförfarande på många sätt liknat Foucaults eget. Hittills så har analyser

---

113 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 116

114 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 201

115 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 204

skett utifrån bakgrundsavsnittets disposition men eftersom alla sätt att använda Foucaults idéer inte täcks in av denna disposition så kommer nästa avsnitt att behandla den Foucaultanvändning i mitt material som tills nu har utelämnats. Nästa avsnitt kommer främst att inrikta sig på hur man i svensk psykiatrihistoria använt sig av foucaultska tankeelement på ett pragmatiskt sätt, här inriktar sig analysen på hur Foucault har använts för att belägga enskilda faktapåståenden.

6.4 Övrig användning av Foucault inom svensk psykiatrihistoria

I detta avsnitt kommer det inte finnas någon röd tråd vad gäller de foucaultska tankeelement som använts eftersom den Foucaultanvändning som analyseras inom ramen för detta avsnitt är av en typ där man använt sig av idéer författade av Foucault för att belägga enskilda faktapåståenden, det är i Rivings och Jönssons undersökningar som vi kan finna en sådan Foucaultanvändning.

I *Icke som en annan människa* så tar Cecilia Riving upp ärftlighetsläran som en viktig teori för psykiatrin i ett skede när den var i färd med att etablera sig som vetenskap: ”ärftlighetsläran. Denna allt mer inflytelserika teori var väl lämpad att applicera på psykisk sjukdom eftersom den tillhandahöll en biologisk förklaringsmodell utan att avkrävas faktiska bevis. Det räckte att en släkting lidit av någon form av egendomlighet för att detta skulle kunna anföras som möjlig grund till sinnessjukdomen, även om man inte kunde visa hur den ärftliga överföringen rent konkret gick till”.¹¹⁶ I förhållande till den somatiska medicinen så var psykiatrin i underläge eftersom sinnessjukdomarna inte hade den biologiska förankring som de somatiska sjukdomarna hade. Enligt Riving blev alltså ärftlighetsläran ett sätt för psykiatrin att genom en biologisk förklaringsmodell hävda sin vetenskaplighet. Riving refererar till Foucault för att belägga sina påståenden om varför ärftlighetsläran blev viktig för psykiatrin: ”[i] sina föreläsningar från Collège de France påpekade Michel Foucault att just frånvaron av en patologisk organisk kunskap, frånvaron av kropplighet, drev på psykiatris intresse för den sjukas medicinska historia”.¹¹⁷ Med anledning av detta påstående så tar Riving upp följande citat från Foucaults *Psychiatric Power*: ”Heredity is a way of giving body to the illness at the very moment that this illness cannot be situated at the level of the individual body; so one invents, one cuts out a sort of huge fantastical body of the family affected by a

---

¹¹⁶ Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 254

¹¹⁷ Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 258

mass of illnesses”.¹¹⁸ Huruvida Riving och Foucault har rätt om ärftlighetslärans betydelse för psykiatrins strävan efter vetenskaplighet ligger bortom denna undersöknings syfte att ta ställning till, jag nöjer mig med att konstatera att den har varit viktig både för Foucault och, via honom, för Riving.

Lars-Eric Jönsson har använt sig att Foucault för att belägga sina påståenden om tidens karaktär inom ramen för sinnessjukhuset. Men han har också kritiserat den prioritet som Foucault tillskriver ”blicken” i *Vansinnets historia* samt *The Birth of The Clinic*.

Även om Jönssons undersökning främst har inriktat sig på den rummets – alltså den rumsliga ordningens – betydelse för sinnessjukvården så har även tiden en viktig funktion inom denna institution, något som han förankrar i Foucaults teorier: ”Michel Foucault har understrukit den reglerade tidens betydelse för anstalten. [...] Foucault menar på liknande sätt att den planlagda tiden innebar ett effektivt instrument för kontrollen av individens rörelser”.¹¹⁹ Jönsson menar, med stöd från Foucault, att genom att reglera tiden på ett speciellt sätt så kan man påverka patientens beteende – den schemalagda tiden inom sinnessjukvården är ett exempel på detta. Jönsson kallar denna typ tid cyklisk eftersom den är fylld med återkommande moment.¹²⁰ Maktutövande kan alltså också ta formen av ett tidsschema.

Jönsson är på det hela taget, som jag tidigare nämnt, positivt inställd till Foucaults tankesystem, detta faktum innebär dock inte per automatik att han håller med om alla Foucaults påståenden och idéer. Ett exempel på där Jönsson inte håller Foucault gäller den senares påståenden om blickens primat inom såväl den somatiska sjukvården som inom sinnessjukvården, Jönsson tar avstamp från följande påstående: ”[i] såväl *The Birth of The Clinic* (1994) som i *Vansinnets historia* (1983) pekar Michel Foucault på den moderna medicinens och psykiatrins tillit till blicken, till det sanningsanspråk som ligger i det tysta iakttagandet. [...] Vanvettet existerar bara i vad som syns skriver Foucault”. Tanken är här att de ”sanningar” om ”vansinnet” som formuleras inom ramen för sinnessjukvården är ett resultat av ”ett tyst iakttagande” som möjliggjorts genom bland annat en viss rumslig ordning. Jönsson håller som bekant med Foucault om att den ”rumsliga ordningen” är en viktig möjlighetsbetingelse för ”psykiatrisk kunskap” men han håller inte med Foucault om vad man kan kalla för ”blickens primat”: ”[i] sinnessjukhuset konfronteras inte bara, som Foucault menar, den medicinska blicken med den tysta kroppen. I denna värld engageras fler sinnen, inte minst hörseln och känseln men också luktsinnet”.¹²¹

---

118 Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa*, s. 258

119 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 141

120 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 142

121 Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet*, s. 100

Detta sista avsnitt i min analys har varit ganska fragmentariskt till sin karaktär, något som rubriksättningen *Övrig Foucaultanvändning inom svensk psykiatrichistoria* påbjuder. Då min undersökning nu närmar sig mot sitt slut så återstår den sista, men ack så viktiga, uppgiften att bygga en helhet av de fragment vi nu har framför oss.

7 Avslutande diskussion

Förutom att vara en sammanfattning över mina analysresultat så kommer denna avslutande del av uppsatsen att ha två funktioner: dels så kommer den kort att diskutera mina analysresultat i förhållande till min andra frågeställning (höll sig författarna i sin användning av foucaultska tankeelement inom de gränser som deras ontologiska ståndpunkt stipulerar?) och dels så kommer den att relatera analysresultaten till de slutsatser om Foucaultanvändningen i svensk historieforskning som tas upp i forskningsläget, det vill säga Roddy Nilssons artikel.

För att svara kort och koncist så kan jag konstatera att i sin Foucaultanvändning så har alla de undersökningar i svensk psykiatrihistoria som har utgjort mitt källmaterial hållit sig inom de gränser som deras ontologiska ståndpunkter stipulerar. Ingen av undersökningarna har inte heller använt sig av foucaultska tankeelement på ett sätt som motsätter sig Foucaults egen ontologiska ståndpunkt. Kanske kan man tycka att jag i min kritik borde haft högre anspråk än att bara analysera om Foucaultanvändningen i mitt höll sig inom rätt ontologiska ramar men jag anser att det hade varit problematiskt att gå längre i min kritik eftersom Foucault själv, men även hans idéer i sig själva, tillåter ett brett användningsområde. Men att den kritiska delen har haft modesta anspråk innebär inte per automatik att den har varit trivial eller onödig, med tanke på Foucaults stora genomslag som tänkare så är det viktigt att inte bara kritiskt granska hans egna idéer och tanke-system utan även det sätt varpå de används av andra tänkare och forskare, en granskning som jag anser att denna undersökning har bidragit till (i varje fall genom att bidra till att medvetandegöra gränserna för hur Foucault kan användas i en viss typ av historieskrivning).

Vad har jag då funnit om man jämför mina analysresultat med de slutsatser som Roddy Nilsson presenterade i sin artikel om receptionen av Foucault inom svensk historieforskning? Att Foucault kan ha fungerat som en inspirationskälla till psykiatrihistoria som forskningsfält är det nog ingen tvekan om, de alla avhandlingar i min undersökning hävdar detta när de tar upp tidigare forskning på området. Och då fyra av fem av de källor jag har analyserat antingen explicit utgår från Foucaults tanke-system eller inbegriper ett undersökningsförfarande som på många sätt påminner om Foucaults så anser jag att det är rimligt att hävda att Foucault har varit en viktig inspirationskälla till deras forskning.

Roddy Nilsson påstod också att Foucault för det mesta har använts pragmatiskt inom

svensk historieforskning och jag är till viss del beredd att hålla med. Det är visserligen så att ingen av de undersökningar som utförts i mitt källmaterial är foucaultsk i strikt bemärkelse i så mån att de genomförts utifrån Foucaults genealogiska och arkeologiska undersökningsförfarande och metoder men alla undersökningar utom Eva Eggebys innehåller element som påminner om Foucaults på många sätt. Roger Qvarsell kan till exempel till viss del sägas likna den arkeologiska undersökning Foucault genomför i till exempel *The Order of Things* då den i någon mån kan sägas analysera det *historiska a priori* som utgör de historiska möjlighetsbetingelserna för psykiatri (föreställningar om att psykisk sjukdom faktiskt existerade och gick att bota samt dessa föreställningars sammanflätning med den historisk-kulturella kontext inom vilken de existerar). När han analyserar det produktiva makt-kunskapsamspelet inom ramen för den rumsliga ordning som stipuleras inom sinnessjukvården så Lars-Eric Jönssons undersökning liknar den Foucault genomför i *Övervakning och straff*. När hon analyserar hur föreställningar om sjukdom och normalitet *formas i mötet* mellan psykiatri och lokalsamhället så liknar Cecilia Rivings undersökning den som Foucault presenterar i sina föreläsningar på Collège de France om den ”psykiatriska makten”. Även om dessa nämnda undersökningar inte arbetar strikt foucaultskt så är det samtidigt svårt att säga att de endast använder sig pragmatiskt av Foucaults teorier – de är positivt inställda till Foucaults tanke-system som helhet och de arbetar många gånger på ett sätt som liknar Foucaults eget.

Vad gäller Roddy Nilssons slutsats att det främst var Foucaults tidiga idéer, de som finns formulerade i *Vansinnets historia*, som först anammades av svensk historieforskning så har jag inte hittat belägg för det men det beror med största sannolikhet på mitt urval, förutom att jag endast analyserat fem undersökningar så är det endast två som är skrivna på 1990-talet då Foucaultanvändningen började ta fart i Sverige (Eivergårds och Rivings undersökningar är ju relativt nya och detta förklarar nog varför de ägnar mest utrymme åt Foucaults senare undersökningar, då dessa enligt Roddy Nilsson, har fått större genomslag på senare tid). Eggebys undersökning är den enda av mina undersökningar som på allvar tar sig an *Vansinnets historia* genom att inte bara referera och sammanfatta den utan också genom att diskutera och polemiserar med dess undersökning och slutsatser. Utifrån sin civiliseringsteori, och av Upplysningen präglade ontologiska ståndpunkt, motsätter sig Eggeby vad hon kallar för de ”generella anspråk” Foucault gör utifrån sina undersökningsresultat i *Vansinnets historia* och hon menar att exemplet ”Danvikens dårhus” visar att en humaniseringsprocess ägt rum inom sinnessjukvården i Sverige.

Jag gör inte anspråk på att denna undersökning ger en representativ bild av hur

Foucaults tankesystem använts inom svensk psykiatrichistoria men trots denna undersöknings begränsade omfattning kan jag ändå konstatera att Foucault verkar användas på många olika sätt inom detta forskningsfält, denna uppsats har beskrivit, och till viss del kritisk granskat, några av de sätt som Foucaults idéer kan användas på. Michel Foucault har inspirerat många och han fortsätter att inspirera, att det till och med görs undersökningar på hur hans tankar används av andra är ett tydligt tecken på att han tillhör västerlandets viktigaste tänkare.

8 Referenser

8.1 Källmaterial

- Eggeby, Eva: *Vandringsman, här ser du en avmålning av världen. Vårdande, vård och ekonomi på Danvikens dårhus 1750-1861*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International (1996)
- Eivergård, Mikael: "Frihet, makt och disciplin. Om social styrning i svensk sinnessjukvård". I: Fredriksson, Johannes & Larsson, Esbjörn (red.): *Att rätt förfoga över tingen. Historiska studier av styrning och maktutövning*, Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 34 (2007)
- Jönsson, Lars-Eric: *Det terapeutiska rummet. Rum och kropp i Svensk sinnessjukvård 1850-1970*, Stockholm: Carlssons bokförlag (1998)
- Riving, Cecilia: *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*, Hedemora: Gidlunds förlag (2008)
- Qvarsell, Roger: *Ordning och behandling. Psykiatri och sinnessjukvård i Sverige under 1800-talets första hälft*, Kungälv: Göteborgs offsettryckeri (1982)

8.2 Litteratur

- Florence, Maurice: "Foucault", in: *Michel Foucault. Aestics, Method and Epistemology. Essential Works of Foucault 1954-1984*, London: Penguin Books (1994)
- Foucault, Michel: *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*, New York: Vintage Books (1965)
- Foucault, Michel: *The Order of Things. An Archeology of the Human Sciences*, New York: Vintage Books (1966)
- Foucault, Michel: *The Archeology of Knowledge. And The Discourse on Language*, New York: Vintage Books (1972)
- Foucault, Michel: "Prisons et asiles dans le mécanisme du pouvoir", i: *Dits et Ecrits vol II*. Paris: Galimard (1974)

- Foucault, Michel: *The History of Sexuality:1. The Will to Knowledge*, London: Penguin Books (1976)
- Foucault, Michel: "What is Enlightenment?". I: Rabinow, Paul (red.), *The Foucault Reader*, New York:: Vintage Books (1984)
- Foucault, Michel: "Nietzsche, Genealogy, History". I: Faubion, James D., *Michel Foucault. Aesthetics, Method, and Epistemology. Essential Works of Foucault 1954-1985. Volume 2*, London: Penguin Books (1994)
- Foucault, Michel: *Psychiatric Power. Lectures at Collège de France 1973-1974*, New York: Picador (2003)
- Han, Béatrice: *Foucault's Critical Project. Between the Transcendental and the Historical*, Stanford: Stanford University Press (2002)
- Heidegger, Martin: "Letter on Humanism". I: Heidegger, Martin, *Heidegger. Basic Writings*, London: Routledge (1977)
- Heidegger, Martin: *History of the Concept of Time. Prolegomena*, Indianapolis: Indiana University Press (1985)
- Heidegger, Martin: *Being and Time*, New York: Suny (2010)
- Mahon, Michael: *Foucault's Nietzschean Genealogy. Truth, Power, and the Subject*, Albany: State University of New York Press (1994)
- Marquis de Condorcet: *Människosläktets andliga förkovran*, Stockholm: Carlssons bokförlag (2001)
- Milchman, Alan & Rosenberg, Alan (red.): *Foucault and Heidegger. Critical Encounters*, Minneapolis: University of Minnesota Press (2003)
- Milchman Alan & Rosenberg, Alan "Foucault/Heidegger Auseinanderstezung" in Milchman, Alan & Rosenberg, Alan: *Foucault and Heidegger. Critical Encounters*, p. 3, University of Minesota press: (2003)
- Nilsson Roddy: "Foucault, historien och historikern. Receptionen av Foucault inom svensk historisk forskning", i: *Lychnos* (2008)
- Richardson, John: *Existential Epistemology. A Heideggerian Critique of the Cartesian Project*, New York: Oxford University Press (1986)